

نگاهی به فعالیتهای مطبوعاتی و انتشاراتی آذربایجانیها¹ در مهاجرت (1978-2007)

س. حاتم‌لوی

S.hatamlooy@gmx.net

اطلاع ایرانیان از تحولات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی اروپائیان و انتقال این آگاهیها به داخل کشور اساساً از طریق دو کشور بزرگ دنیای آنروز یعنی امپراطوریهای عثمانی و تزاری و توسط بازرگانان و مهاجرین ایرانی که در این دو کشور کار و زندگی می‌کردند، صورت پذیرفته است. در این میان به خاطر اشتراکات مذهبی، زبانی و تاریخی ایرانیان با ملت‌های متشکله‌ی امپراطوری عثمانی، نقش این کشور در این تحولات بخصوص بارزتر بود.

هر گاه اکثریت مهاجرین ایرانی به روسیه تزاری را دهقانان و اقشار تهیدست شهری تشکیل می‌دادند، در عوض مهاجرین ایرانی به امپراطوری عثمانی از تجار، بازرگانان و اقشار ثروتمند جامعه تشکیل میشدند. به هر صورت ایرانیان از طریق این مهاجرین و بازرگانان در جریان تحولات سوسیال-دمکراتیک و بورژوائی اروپا قرار گرفتند.

از آنجا که آذربایجان با چهار کشور خارجی از جمله با امپراطوریهای عثمانی و تزاری همسایه بود و همچنین به علت اشتراکات زبانی آذربایجانیها با ملت‌ها و اقوام ساکن قفقاز و امپراطوری عثمانی- که ارتباط را برای هر دو طرف آسانتر می‌ساخت- اکثریت این مهاجرین و بازرگانان آذربایجانی بودند. هنوز هم در آذربایجان ایران می‌توان به اسامی فامیل همچون کلکته‌چی، استانبولچی، باکی‌چی و مسکوچی برخورد که حکایت از این مرادده‌ها در زمانهای نه‌چندان دور می‌کند.

نویسندگان و متفکرینی همچون میرزا فتحعلی آخوندزاده نویسنده‌ی مکتوبات کمال‌الدوله، جلیل محمد قلی‌زاده بنیانگذار مکتب و نشریه‌ی ملا نصرالدین، زین‌العابدین مراغه‌ای نویسنده‌ی ساحتنامه‌ی ابراهیم بیگ و کتاب احمد و سیاست مدارانی همچون رسول‌زاده، سید جعفر پیشه‌وری و نریمان نریمانوف محصول این دوره از مهاجرت آذربایجانیها هستند.

در اینجا باید همچنین از نشریاتی که در مهاجرت چاپ و بصورت مخفیانه به داخل کشور قاچاق می‌شدند، نیز نام برد. غیر از نشریه‌ی ملا نصرالدین که در شهر باکو منتشر می‌شد باید از نشریات اختر (استانبول)، قانون (لندن)، حکمت (هند) و حبل‌المتین (کلکته) نام برد که در این بیداری و نفوذ افکار مترقی به داخل کشور نقش بی‌بدیلی را بازی می‌کردند.

دومین مهاجرت آذربایجانیها به خارج از کشور با شکست قیام مردم تبریز بر علیه لشکریان اشغالی روس در 1909 آغاز می‌شود. سرکوب خونین این قیام باعث مهاجرت گسترده‌ای شد که در پروسه‌ی این مهاجرت شخصیت‌های سیاسی همچون شیخ محمد خیابانی و شاعران و ادیبانی همچون تقی رفعت پرورده شدند. تقی رفعت که از یک جنبه باید او را پدر شعر نو فارسی دانست، سر دبیر نشریه‌ی «تجدد» ارگان کمیته‌ی دمکراتهای تبریز و نشریه‌ی ادبی و فرهنگی «آزادستان» بود.

مهاجرت سوم آذربایجانیها با شکست حکومت ملی آذربایجان شروع می‌شود. با سقوط حکومت ملی آذربایجان، از ترس ارتشی که مسیر لشکر کشی خود را با چوبه‌های دار نشان می‌کرد، هزاران نفر از کادرها، اعضا و هواداران این حکومت به آذربایجان شوروری پناهنده شدند. در فاصله‌ی سالهای 1945 تا 1978 از میان این مهاجران صد‌ها نفر نویسنده، محقق، شاعر و دانشمند بزرگ تربیت شدند.

از اینها می توان محققین نامداری همچون تقی شاهین، محمد تقی ذهتابی و سید آقا عون الهی و شاعران بزرگی همچون مدینه گلگون، حکیمه بلوری، بالاش آذر اوغلو، علی توده و بی ریا و همچنین نقاشان نامداری چون علی مینائی را نام برد. متأسفانه آثار این بزرگان علم و ادب و هنر آذربایجان، هنوز در ایران ناشناخته باقی مانده اند که خود می تواند موضوع تحقیق جداگانه ای باشد. همینجا جا دارد که به فعالیتهای «جمعیت روشنفکران مترقی ترک ایران» اشاره کرد که به رهبری شاعر، نویسنده، محقق و تاریخدان آذربایجانی محمد تقی ذهتابی و همکاری نقاش مشهور علی مینائی تا انقلاب بهمن 1357 در شهرهای مهم اروپا و کشور عراق به فعالیت خود ادامه داد. دوره ی نشریه علمی، ادبی و هنری ارک و چندین نمایشنامه، پوئما و مجموعه ی شعر بخشی از فعالیت های ادبی- فرهنگی این جمعیت محسوب می شوند.

***

با شکست انقلاب بهمن 1357 موج چهارم مهاجرت آذربایجانیها به خارج از کشور آغاز می شود. این دوره از مهاجرت از نظر تعداد مهاجرین، طیف ناهمگون آن و کشورهای مقصد، نسبت به دوره های قبلی تفاوت بنیادی دارد. وابستگی به سازمانهای مختلف سیاسی، تعدد کشورهای مقصد و تنوع جهان بینی این مهاجرین باعث شده است که فعالیت های فرهنگی، سیاسی و مطبوعاتی آنها بسیار پربارتر و از نظر مضمون متنوع تر باشد.

در عرصه قلم، فعالیت های این مهاجرین از دو یخس انتشار نشریات مختلف و تالیف کتابهایی که از نظر مضمون متنوع می باشند، تشکیل شده است. قبل از پرداختن به این نشریات یاد آوری چند نکته خالی از فایده نیست:

- 1- زبان این نشریات اساساً ترکی آذربایجانی با هر دو الفبای عربی و لاتین می باشد. بخشی از نوشته ها به زبان فارسی هستند.
- 2- موضوع اصلی این نشریات بحث در باره ی مسئله و ستم ملی در ایران و آذربایجان می باشد. مبارزه ی ملی- دمکراتیک آذربایجانیها برای بدست آوردن حقوق ملی خود مشغله ی اصلی گرداندگان این نشریات می باشد.
- 3- شعر، فولکلور و کارکاتور جای مهمی را در این نشریات به خود اختصاص می دهد.
- 4- اکثریت این نشریات در کشورهای آلمان فدرال، سوئد، کانادا و جمهوری آذربایجان منتشر شده اند.
- 5- بر خلاف نشریات فارس زبان که بخشی از آنها توسط سلطنت طلبان و نیروهای وابسته به طیف ملی- مذهبی منتشر می شوند، نشریات ترکی زبان اساساً توسط نیروهای جدا شده از سازمانهای چپ ایرانی و یا توسط نسل اول فعالین ملی- دمکراتیک آذربایجان منتشر می شوند. نیروهای مذهبی هیچگونه نقشی در این فعالیتها ندارند.
- 6- کمبود امکانات (نشریات فارس زبان وابسته به طیف سلطنت طلب از کمکهای مالی کشور های معینی برخوردار بوده اند) و فقدان کادر حرفه ای مانع بزرگی در راه ادامه کاری این نشریات محسوب می شود. بیشتر این نشریات در طول فعالیت خود به سایت های اینترنتی تبدیل شده اند. امروزه سایتهای آذربایجانی از نظر تعداد، تنوع و کیفیت جای بسیار مهمی را در میان سایتهای ایرانی اشغال می کنند.

ذیلاً نگاهی فهرست وار به بخشی از این نشریات می اندازیم²:

- آذربایجان: نشریه ی آذربایجان ارگان فرقه ی دمکرات آذربایجان قدیمی ترین نشریه ی آذربایجانی و حتی ایرانی است که در مهاجرت منتشر می شود. زبان نشریه اساساً ترکی آذربایجانی است که گاهاً مطالبی نیز به فارسی در آن درج می گردد. نشریه زیر نظر هیئت تحریریه و با الفبای عربی منتشر می شود. نشریه در کنار مسائل روزمره ی سیاسی آذربایجان و ایران به شعر و ادب آذربایجان نیز می پردازد. نشریه در بعد از انقلاب بهمن 1357 همزمان هم در شهر تبریز و هم در

باکو منتشر شده است. انتشار نشریه در شهر باکو با فواصل معینی از حمله بصورت نشریه‌ی نظری و تئوریک آذربایجان هنوز ادامه دارد. از این نشریه با فرم جدید تا کنون 12 شماره منتشر شده است. اولین شماره آن در سال 1978 در شهر باکو منتشر شده است.

- تاریخی ادبی - مجموعه: نشریه‌ی ای است ادبی و تاریخی که توسط مهاجرین وابسته به فرقه دمکرات آذربایجان به زبان ترکی آذربایجانی و با الفبای عربی در شهر باکو منتشر شده است. اولین شماره‌ی آن در سال 1982 و دوازدهمین شماره‌ی آن در سال 1991 منتشر شده است. نشریه که به صورت کتابچه چاپ شده است، اساساً به تاریخ و ادبیات آذربایجان می‌پردازد. بعضی از شماره‌های نشریه به دلایل نامعلوم بنام «سحر» منتشر شده است که اساساً مجموعه‌ای از داستانهای کوتاه به زبان ترکی آذربایجانی است. مثلاً یکی از این ضمیمه‌ها به داستانهای کوتاه خانم نویسنده‌ی ای به نام نصیبه اختصاص دارد که با نام «سحر گونشی» منتشر شده است.

- اودلو مصراع‌لار (مصراع‌های آتشین): نشریه‌ی ای است که تا سال 1980 پنج شماره از آن منتشر شده است. این نشریه نیز وابسته به فرقه‌ی دمکرات آذربایجان است. زبان نشریه ترکی آذربایجانی و الفبای آن عربی می‌باشد. نشریه اساساً به شعر آذربایجانی می‌پردازد. شعرهای آن همگی به زبان ترکی آذربایجانی و از شعرانی همچون معجز شبستری، مدینه گلگون، حکیمه بلوری، ابراهیم ذاکر، آذر اوغلو، علی توده، سهراب طاهر، عاشیق حسین جوان، خاور قهرمانی، تاریل امید، ناظم رضوان، بختیار ارشادی، قاسم جهانی، ایوب نمینی، ایمان ایرانی، غریب ساوالان، عارف صفا، سلیمان جهانی و دیگران می‌باشد.

- مجله 21 آذر: این نشریه به عنوان ارگان جمعیت 21 آذر در شهر باکو توسط دو نسل از مهاجرین آذربایجانی منتشر شده است. مجله‌ی ای بود اجتماعی، تاریخی، ادبی و بدیعی که بصورت رنگی منتشر می‌شد. بنیانگذار آن صمد نیکنام و سر دبیرش مظفر سعید (علیرضا میانالی) بود. از اعضای هیئت تحریریه‌ی آن میتوان از بالاش آذر اوغلو، یدالله نمینی، بهروز حقی، تقی محمد نقی زاده و سعید زنگانی نام برد. از مجله 21 آذر جمعاً 9 شماره منتشر شده است. اولین شماره‌ی آن در دسامبر 1998 و آخرین شماره‌اش در ماه دسامبر 2001 منتشر شده است. زبان مجله ترکی آذربایجانی با الفبای لاتین می‌باشد. بررسی حکومت ملی آذربایجان و فعالیت‌های فرقه‌ی دمکرات آذربایجان بخش بزرگی را از کار مجله را به خود اختصاص می‌دهد.

- گونئی آذربایجان (آذربایجان جنوبی): از سال 1994 توسط هیئت تحریریه‌ی ای مرکب از عبدالله امیر هاشمی، ارسلان ارل، جاویدان الیارس، آتیلا مارالانلی و هادی قاراچای منتشر می‌شود. اعضای هیئت تحریریه از هر دو بخش آذربایجان هستند. تا بحال 10 شماره از آن منتشر شده است. زبان نشریه ترکی آذربایجانی، الفبای آن لاتین و محل نشر شهر باکو می‌باشد.

- ماهنامه‌ی آنا دیلی (زبان مادری): توسط نورالدین غروی مرتباً از سال 1982 هر ماه در شهر بن آلمان فدرال منتشر می‌شود. زبان نشریه ترکی آذربایجانی و الفبای آن عربی و لاتین می‌باشد. آنا دیلی نشریه‌ی ای است که وحدت دو آذربایجان را تبلیغ می‌کند.

- مجله ساوالان: که اولین شماره‌ی آن در تابستان 1989 در شهر برلین به چاپ رسید، ارگان «آذربایجان کولتور اوجاگی» (مرکز فرهنگی آذربایجان) بود. این مجله که اساساً به مسائل فرهنگی آذربایجان می‌پرداخت توسط هیئت تحریریه‌ی ای مرکب از محمد علی حسینی، سیف الدین حاتملوی، حسین اقدسی و نورالدین غروی اداره می‌شد. از این مجله 5 شماره به چاپ رسید. زبان مجله اساساً ترکی آذربایجانی و الفبای آن عربی بود. آخرین شماره‌ی آن در فوریه 1991 منتشر شد.

- قاینارجا: نشریه‌ی فرهنگی و سیاسی بود. که به زبان ترکی آذربایجانی و با الفبای عربی در شهر برلین منتشر می‌شد. بنیانگذار نشریه ممد و سر دبیر آن عزیز سلامی بودند. از همکاران مجله می‌توان از ناصر میرقاتی و سیف الدین حاتملوی نام برد. از نشریه‌ی قاینارجا 21 شماره منتشر شده است. اولوس (ملت): نشریه‌ی دیگر آذربایجانی است که توسط هلال قاراداغلی در شهر کلن منتشر می‌شد. زبان نشریه ترکی آذربایجانی و فارسی با هر دو الفبای لاتین و عربی بود. نشریه مبلغ ایده‌ی اتحاد ترکان جهان بود. از این نشریه 30 شماره منتشر شده است.

- بایقوش (جغد): نشریه‌ی مهاجر دیگری است که بصورت رنگی توسط سلیمان اوغلو و والی گوزنه تن در کشور فرانسه منتشر می‌شد. از این نشریه که بصورت مجموعه‌ی ادبی- اجتماعی منتشر می‌شد، جمعاً سه شماره منتشر شده است.

- آذربایجان سسی (صدای آذربایجان): نشریه‌ی ای بود که به زبانهای آذربایجانی و فارسی و با الفبای عربی در شهر کلن منتشر می‌شد. از این نشریه جمعاً 18 شماره منتشر شده است. اولین شماره

آن در اواخر سال 1998 و آخرین آن در 2001 منتشر شدند. نشریه تا شماره ی 9 در فورم روزنامه و در 5 ورق بعضاً همراه با ضمیمه ای منتشر می شد. از شماره ی 10 به بعد فورم آن تغییر کرده و بصورت مجله ی رنگی منتشر می شد. بنیانگذاران مجله سیف الدین حاتملوی و صادق سنور بودند. از شماره ی 10 به بعد احد واحدی و سیروس مددی به جمع همکاران مجله اضافه شدند. آذربایجان سسی را بخاطر طیف وسیع خوانندگان و همچنین تنوع مطالب آن می توان یکی از پربرترین نشریات مهاجرت آذربایجانیها بحساب آورد.

- مجله ی آذربایجان: از این مجله فقط دو شماره بصورت رنگی در شهر کلن منتشر شد. ناشرین آن احد واحدی و سیروس مددی بودند. زبان مجله ترکی آذربایجانی و فارسی با الفبای عربی بود. مطالب آذربایجان در کنار مسائل مربوط به سیاست کشور، شامل شعر و طنز نیز می شد. اولین شماره ی آن در اکتبر 1999 و دومین شماره ی آن در آگوست 2000 منتشر شد.

- مجله ی آتورپات: این مجله به صورت رنگی توسط سیف الدین حاتملوی و زنده یاد علی مینائی و همچنین باقر مرتضوی منتشر می شد. از یانوار 1993 تا دسامبر 1993 جمعاً چهار شماره از این مجله منتشر شدند. زبان مجله ترکی آذربایجانی با الفبای عربی بود. بعضی مطالب نیز به فارسی در آن منتشر شده اند. مجله از نظر کارکاتور، شعر و مطالب بدیع ادبی و همچنین تحلیل های سیاسی جای مهمی در میان نشریات مهاجرت به خود اختصاص داده بود.

- اویانیش (بیداری): نشریه ی ارگان « جمعیت بیداری ترکهای خراسان» به صورت مجله و با هر دو الفبای عربی و لاتین در ماه مارس 2003 در شهر کلن آلمان فدرال منتشر شد. تنها شماره ای که از این نشریه منتشر شد شامل مطالبی در باره ی ترکهای خراسان، علیشیر نوائی و کلات نادری بود.

- آراز: مجموعه ای بود که دو شماره از آن بصورت رنگی در اکتبر 1996 و مارس 1997 منتشر شد. این مجموعه که بصورت سالانه و هر شماره ی آن متجاوز از 120 صفحه بود، مبلغ اندیشه ی وحدت دو آذربایجان بود. نویسندگان آن از هر دو بخش شمال و جنوب آذربایجان تشکیل می شدند. زبان مجله ترکی آذربایجانی و الفبای آن لاتین و محل نشر کشور سوئد بود. مقالات سیاسی مجموعه در سطح حرفه ای بودند.

- بیرلیک (وحدت): مجله ی بیرلیک به زبان ترکی آذربایجانی و با الفبای لاتین از سال 1999 تا یونی 2000 منتشر می شد. جمعاً دو شماره از آن به صورت رنگی در کشور سوئد منتشر شده است. مبلغ وحدت دو آذربایجان و نشریه ای سیاسی، ادبی و فرهنگی بود.

- وارلیغین سسی (صدای هستی): مجله ای است که در کشور سوئد توسط جمعیت دوستی آذربایجان و سوئد منتشر می شود. اولین شماره ی آن در ماه مارس 1999 منتشر شده است. تا کنون از این مجله 10 شماره منتشر شده است. زبان آن ترکی آذربایجانی و فارسی می باشد. الفبای آن عربی و لاتین و مدیر مسئول آن میر موسی هاشمی می باشد. مجله ای است اجتماعی و فرهنگی.

- دورنا: مجله ای است که از ماه مارس 1995 تا سال 2001 در کشور سوئد منتشر شده است. مدیر مسئول آن داود ائلدنیز بود. 5 شماره ی اولیه ی آن که برای کودکان آذربایجانی منتشر می شد نامش دالغا بود. نشریه دالغا سعی می کرد که کودکان آذربایجانی را در مهاجرت با زبان مادری شان و همچنین با سنت ها و فرهنگ مردم خود آشنا سازد. از شماره ی 6 به بعد نشریه با نام دورنا منتشر شد. از این پس اساساً به مسئله ی ملی در ایران و راهکارهای حل آن پرداخت. زبان مجله تورکی آذربایجانی و الفبای آن عربی و لاتین بود.

- سهند: این نشریه چند صبحی در کشور سوئد و به زبان آذربایجانی توسط محمد آذر منتشر شده است.

- داک: نشریه ی ارگان کنگره ی آذربایجانیهای جهان توسط هیئت تحریریه ای مرکب از واقیف سلطانی، تیمور امین بگ لی و عبدالله امیر هاشمی در سوئد منتشر می شود. زبان نشریه ترکی آذربایجانی و الفبای آن لاتین می باشد.

- کنگرس: ارگان کنگره ی آذربایجان شمالی از اول سال 2007 منتشر می شود. تا بحال سه شماره از آن منتشر شده است. موسس نشریه عبد الله امیر هاشمی، محل نشر کشور سوئد، زبان آن ترکی آذربایجانی با الفبای لاتین می باشد.

- آذربایجان: نشریه ای است که از سال 1998 در شهر استکهلم به زبان آذربایجانی و بالفبای لاتین منتشر می شود. هیئت تحریریه آن محمد آذر، عبد اله امیر هاشمی و دیگران می باشد.

- تریبون: نشریه ی تریبون که وظیفه ی اصلی اش را بررسی مسائل جامعه ی چند فرهنگی می داند، توسط هیئت تحریریه ای مرکب از ممی اردبیلی، یونس شاملی و علیرضا اردبیلی اداره می شد. زبان نشریه فارسی و ترکی آذربایجانی با الفبای عربی و محل نشر نشریه شهر استکهلم بود.

نشریه ی تریبون الحق یکی از پربرترین نشریات مهاجرت آذربایجانیها و حتی ایرانیها محسوب می شد. این نشریه که بصورت مجموعه ای تا 600 صفحه منتشر می شد، شامل دهها مقاله ی علمی، ادبی، فرهنگی و سیاسی می باشد. از نشریه ی تریبون تا به حال 6 شماره منتشر شده است. اولین شماره ی آن که به زنده یاد محمد علی فرزانه تقدیم شده است در سال 1999 در 358 صفحه منتشر شده است. بررسی نشریه تریبون فرصتی دیگر می طلبد. اما بصورت فهرست وار می توان گفت که ناشرین سعی کرده اند در هر شماره ی آن تعداد بیشتری از نویسندگان و محققین را به همکاری با نشریه جلب نمایند. مثلاً شماره ی 4 آن از جمله مشتمل بر مقالاتی از علیرضا اردبیلی، ترخان گنجه ای، یونس شاملی، ماشالله رزمی، جواد هیئت، صدرالاشرافی و اوشینسکی و اشعاری از مفتون امینی و اسماعیل جمیلی می باشد. همچنین در شماره ی 5 این نشریه به مقالات ارزشمندی از جواد هیئت، محمد علی فرزانه، حسین صدیق، ناصر مرقاتی، رضا براهنی، حسن جوادی، ناظر احمدلی، محمد آزادگر، رحیم رئیس نیا، غلامحسین فرنود، خانم پریسا بابائی و دیگران بر می خوریم. شماره ی 6 نشریه که در 585 صفحه منتشر شده است شامل مقالات و مطالبی از ابراهیم رفرف، عزیز سلامی، رضا براهنی، علی قره جه لو، محمد آزادگر، رحیم رئیس نیا، خانم زهره وفائی، سیف الدین حاتملوی، حسن جوادی، کامل ولی یف، گوشتای قوجا بگ لی، حمید دادی زاده، عبد الله امیر هاشمی، منوچهر عزیزی و دیگران می باشد. تاریخ انتشار آن زمستان 2001 می باشد.

- آدینلیق (روشنگری): 13 شماره از این نشریه در کشور انگلستان در سالهای 1980 تا 1989 منتشر شده است. نشریه به مسائل آذربایجان در زمینه ی ملی، ادبی، تاریخی و اجتماعی می پرداخت. نشریه به دو زبان ترکی آذربایجانی و فارسی منتشر شده است.
- آذربایجان پست: ماهنامه ی آذربایجان پست ارگان انجمن آذربایجانیهای انتاریو در شهر تورنتو کانادا به زبانهای ترکی آذربایجان و انگلیسی منتشر می شد. نوشته های آن عمدتاً خبرهای انجمن، شعر، داستان، ترجمه و برخی مطالب در رابطه با مسائل انجمن و مسائل مطرح برای آذربایجانیها در شهر تورنتو بود. این نشریه از آوریل 1994 تا دسامبر 1996 و مجموعاً در 16 شماره انتشار یافت. برخی نویسندگان آن عبارت بودند از: هاشم خسرو شاهی، علی رضا اصغر زاده، بابک تبریزی و صمد الدوز.
- قورتولوش (رهائی): فصلنامه ی قورتولوش از مارس 1997 تا آوریل 1998 در کانادا منتشر می شد. نویسنده ی اصلی و ناشر آن علی رضا اصغر زاده بود. این نشریه به شکل مجله و رنگی چاپ می شد. زبان اصلی نشریه ترکی آذربایجانی (با الفبای لاتین و عربی) و انگلیسی بود. گاهاً مقالاتی نیز به فارسی در آن چاپ می شد. قورتولوش نشریه سیاسی، اجتماعی و ادبی بود. از لحاظ سیاسی همکاران آن طرفدار استقلال آذربایجان بودند.
- هارای (فریاد): فصلنامه ی هارای نشریه ای اجتماعی، سیاسی، تاریخی و هنری است. هارای از یونی 2007 شروع به انتشار کرده و تا کنون 4 شماره از آن منتشر شده است. زبان اصلی هارای ترکی آذربایجانی (با هر دو الفبای لاتین و عربی) و انگلیسی می باشد. هارای اعلامیه، بیانیه و نوشته های گروه های مختلف آذربایجانی را منعکس می کند. در این نشریه مسائل مربوط به نقض حقوق بشر در آذربایجان (ایران) شکل برجسته ای دارد. هارای به شکل مجله و رنگی چاپ می شود. سر دبیر آن مظفر سعید (علیرضا میانالی) و هیئت تحریریه ی آن مرکب از فاخته زمانی، عظیم ابراهیمی، ساوالان قوروقچو، جعفر قهرمانی، علی رضا نقی پور، حسین ملازی و پروانه حسن اوا می باشد. هارای یکی از حرفه ای ترین نشریات مهاجرت می باشد.

***

بخش دوم فعالیت آذربایجانیها در مهاجرت بعد از انقلاب بهمن 1357 تالیف و چاپ کتاب در عرصه های مختلف می باشد. قبل از پرداختن به لیست این کتابها تذکر چند نکته خالی از فایده نیست:

- کتابها اساساً به موضوعاتی می پردازند که امکان بحث در باره ی آنها در داخل کشور وجود ندارد.
- محل نشر کتابها همانند نشریات مهاجر آذربایجانی کشورهای جمهوری آذربایجان، آلمان فدرال، سوئد، کانادا و دانمارک می باشد. به نظر می رسد که بار اصلی مبارزه ی ملی-دمکراتیک آذربایجانیها را در خارج از کشور، مهاجرین ساکن این کشورها به دوش می کشند.

- موضوع کتابها اساساً در باره ی ستم ملی موجود بر آذربایجانیها و راه های حل آن دور می زند.
  - شعر، فولکلور، داستان و طنز در این کتابها جای برجسته ای را به خود اختصاص می دهند.
  - وسعت فعالیتهای انتشاراتی آذربایجانیها خبر از نقش مهم آنها در مبارزه ی دمکراتیک داخل کشور می دهد.
- در زیر اشاره ای فهرست وار به نام و موضوعات این کتابها می کنم³:
- انقلاب قارتالی (شاهین انقلاب): رمانی است در دو جلد که به زبان ترکی آذربایجانی در تاریخ 1989 در شهر باکو و توسط انتشارات آذربایجان منتشر شده است. نویسنده ی رمان سهراب طاهر از شاعران بنام آذربایجان محسوب می شود. موضوع رمان مربوط به بخشی از زندگی سید جعفر پیشه وری نخست وزیر حکومت ملی آذربایجان می باشد. این رمان توسط عبد الله امیر هاشمی به فارسی ترجمه شده است.
  - فدائی ژرنالی (ژرنال فدائی): داستان بلندی است از سهراب طاهر نویسنده و شاعر آذربایجانی در باره ی زندگی غلام یحیی دانشیان. دانشیان از کادرهای نظامی فرقه ی دمکرات آذربایجان بود که بعد ها در مهاجرت شوروی به عنوان مسئول فرقه ی دمکرات آذربایجان عضو رهبری حزب توده ایران نیز بود. کتاب به زبان ترکی آذربایجانی و در سال 1987 توسط انتشارات آذربایجان در شهر باکو چاپ شده است.
  - شفق: درامی است در چهار پرده که توسط غلامرضا جمشیدی نویسنده و دراماتورق آذربایجانی در سال 1987 توسط انتشارات آذربایجان در شهر باکو منتشر شده است. درام شفق که به زبان ترکی آذربایجانی است به مبارزه ی مردم آذربایجان بخصوص زحمتکشان این دیار در زمان تشکیل حکومت ملی آذربایجان می پردازد. از این نویسنده قبلاً درامهای « تبریز گنجرلی» (جوانان تبریز) و « ئوگی قارداشلار» (برادران ناتنی) منتشر شده اند.
  - تبریز ده ن یادگارام (یادگاری از تبریز هستم): مجموعه ی اشعار بختیار ارشادی شاعر آذربایجانی است که توسط انتشارات آذربایجان در سال 1989 در شهر باکو چاپ شده است. شعرها اساساً در سالهای مهاجرت و همه به زبان آذربایجانی سروده شده اند⁴.
  - خاطرات غلام یحیی دانشیان: این خاطرات به زبان فارسی در سال 2005 توسط صمد نیکنام تنظیم و توسط نشر قلم منتشر شده است، کتاب احتمالاً ابتدا در شهر باکو منتشر و سپس در یکی از کشورهای اروپای غربی تکثیر شده است. موضوع کتاب خاطرات سیاسی غلام یحیی دانشیان در فرقه ی دمکرات آذربایجان و حرب توده ی ایران می باشد.
  - ملی حکومت بین فدائی و قیزیلباش خالق قشون لاری (واحدهای فدائی و قیزیلباش حکومت ملی): کتاب در 148 صفحه و در 1998 در شهر باکو توسط علیرضا میانالی و لطفعلی اردبیلیان به چاپ رسیده است. موضوع کتاب شرحی است از واحد های نظامی حکومت ملی آذربایجان در سال 1325 شمسی.
  - مجموعه ی داستان «خورشید صبح»: این کتاب نیز از انتشارات روزنامه ی آذربایجان می باشد. کتاب مجموعه ای از داستان و شعر به ربان آذربایجانی با الفبای عربی می باشد.
  - ادبیات تاریخمیزده ن صحیفه لر (صفحاتی از تاریخ ادبیاتمان): کتاب توسط ادبیات شناس و محقق آذربایجانی محمد علی حسینی در سال 2994 توسط انتشارات نورلان در شهر باکو به چاپ رسیده است. زبان کتاب ترکی آذربایجانی و الفبای آن لاتین می باشد. کتاب که شامل 12 مقاله می باشد اساساً به تاریخ ادبیات آذربایجان می پردازد. این مقالات نتیجه ی سالها تحقیق و جستجوی طاقت فرسای نویسنده در باره ی ادیبان و شعرای آذربایجانی است. اینها شاعران و ادیبانی هستند که یا اصلاً شناخته شده نیستند و یا فقط اسمی از آنها در تاریخ ادبیات آذربایجان وجود دارد. از محمد علی حسینی تا بحال دهها مقاله ی علمی و ادبی در نشریات مختلف جمهوری آذربایجان و غرب اروپا به چاپ رسیده اند. از این مولف مجموعه ی اشعار معجز شیبستری بر اساس دستنوشته های شاعر بزرگ ساتیریک آذربایجان به زودی منشتر خواهد شد.
  - شعرلر (اشعار عباس صابری): مجموعه ی اشعار ترکی عباس صابری شاعر مبارز آذربایجانی که توسط محمد علی حسینی تنظیم و با مقدمه ای از وی در سال 2002 در برلین به چاپ

- رسیده است. اشعار شاعر مبارز و مردمی آذربایجان صابری - که بعد از انقلاب بهمن درگذشت- تا بحال بصورت یک مجموعه به چاپ نرسیده بودند.
- برخی دیدگاهها در باره ی مسائل ملی: کتاب مجموعه ی مقالاتی از محمد علی حسینی، محمد علی فرزانه، سعید پیوندی، مهرداد بروجردی، بیژن رضائی و علیرضا مناف زاده است که توسط محمد علی حسینی گردآوری و تنظیم شده است. مقالات اساساً به مسئله ی ستم ملی و راهکارهای حل آن در ایران می پردازند. کتاب در شهر برلین توسط M.A.DRUCK و بدون قید تاریخ نشر به چاپ رسیده است. تاریخ نشر آن می بایست سال 2005 میلادی باشد.
  - سبتچی حسن: رمانی است که به زبان ترکی آذربایجانی و با الفبای عربی توسط شاعر آذربایجانی غ. ش. آدرخش در آلمان فدرال به چاپ رسیده است. ناشر کتاب خود مولف می باشد. کتاب به احتمال زیاد در سال 1998 به چاپ رسیده است. رمان عبارت از 200 صفحه و موضوع آن دوران بعد از جنگ جهانی دوم و تاسیس حکومت ملی آذربایجان را در بر می گیرد.
  - قیزیل داغی (کوه طلا): مجموعه ی اشعار ترکی نورالدین غروی است که با نام تیریزی فائق در سال 1984 توسط انتشارات آنا دیلی در شهر بن منتشر شده است.
  - قیزیل صحیفه لر (صفحات زرین): مجموعه ای از مقالات سید جعفر پیشه وری و مقالات روزنامه ی آذربایجان ارگان فرقه ی دمکرات آذربایجان که اولین بار در سال 1346 به چاپ رسیده بود، توسط انتشارات آنادیلی و با مقدمه ای از صاحب این انتشاراتی نورالدین غروی در سال 1989 در شهر بن- آلمان فدرال منتشر شده است.
  - آنا دیلیمیزی ئوره نک (زبان مادری مان را یاد بگیریم): کتابی است برای فراگیری زبان ترکی آذربایجانی توسط کودکان با عکس های رنگی که بوسیله ی انتشارات آنادیلی در سال 1989 در شهر بن- آلمان فدرال منتشر شده است.
  - آنا دیلی میزیم یازماق قایدالاری (قواعد انشائی زبان مادری مان): کتابی است که توسط انتشارات آنادیلی و صاحب این انتشاراتی نورالدین غروی در سال 1990 در شهر بن- آلمان فدرال منتشر شده است. کتاب در باره ی قواعد دستوری و املائی زبان ترکی آذربایجانی است.
  - یول اوستونده آعاج (درختی بر سر راه): مجموعه ی اشعار ترکی شاعر آذربایجانی عزیز سلامی که در سال 1992 در شهر بن به چاپ رسیده است.
  - خود آموز زبان ترکی آذربایجانی برای آلمانی زبانها: کتابی است که در سال 1985 توسط علی فریور دبیر انجمن دوستی آذربایجان و آلمان در شهر بن به چاپ رسیده است.
  - جهان بینی حماسه ی کور او غلو: بهروز حقی در این کتاب به بررسی قیام دهقانی کور او غلو قهرمان افسانه ای آذربایجان می پردازد. کتاب که با تابلوی رنگی کور او غلو اثر نقاش بزرگ آذربایجانی علی مینائی تزئین یافته است، در سال 1385 توسط انتشارات آذربایجان در شهر کلن به چاپ رسیده است. ترجمه ای از این کتاب به زبان ترکی آذربایجانی در سال 2003 در شهر باکو تحت نام «کور او غلو، تاریخی، میتولوژی، گرچکلیک» به چاپ رسیده است.
  - آذربایجان شفاهی خلق ادبیاتی (ادبیات شفاهی آذربایجان): کتابی است در باره ی فولکلور غنی مردم آذربایجان که توسط بهروز حقی نویسنده ی پر کار آذربایجانی در دسامبر 1990 در شهر کلن به چاپ رسیده است. ناشر اثر انتشارات آذربایجان می باشد.
  - آتالار سوزلری نین کؤک لری (ریشه ها و منشأ ضرب المثل ها): کتابی است در باره ی ضرب المثل های آذربایجانی و منشأ آنها که در سال 1989 توسط بهروز حقی در شهر کلن به چاپ رسیده است. ناشر اثر انتشارات آذربایجان می باشد.
  - آتالار سوزلری (ضرب المثل ها): اثر دیگر بهروز حقی در باره ی ضرب المثل های آذربایجانی که در سال 2000 توسط انتشارات آذربایجان در شهر کلن به چاپ رسیده است.
  - تاپاجالا و بیلمه جه لر: اثر دیگری از بهروز حقی در باره ی فولکلور مردم آذربایجان که در سال 2000 توسط انتشارات آذربایجان در شهر کلن به چاپ رسیده است.
  - لحظاتی از زندگی صفر خان قهرمانیان- 32 سال زندان و شکنجه به خاطر خودمختاری آذربایجان: این کتاب اولین اثری است که در باره ی زندگی صفر قهرمانیان سمبل زندانیان سیاسی در ایران منتشر شده است. مولف اثر بهروز دهقانی که خود سالهای زیادی را همبند صفر خان بوده است، در این اثر این سمبل مقاومت مردم آذربایجان را به خوانندگان معرفی می کند. کتاب در سال 1994 توسط انتشارات آذربایجان در شهر کلن به چاپ رسیده است. ضمناً ترجمه ی این اثر نیز به زبان ترکی آذربایجانی در شهر باکو منتشر شده است.
  - کونول باجاسیندان گوگره ن باخیش: کتاب شعری است از سلیمان او غلو که در سال 1987 در فرانسه به چاپ رسیده است. شعر ها همه به ترکی و الفبای آن عربی است.

- وارلیق دوز لاغیندا: کتاب شعر دیگری است از شاعر پرکار سلیمان اوغلو که در سال 1990 در شهر کلن به چاپ رسیده است. شعر ها همه به ترکی هستند.
- بارماقلاریمین اعتکافیندا: مجموعه ی شعر ترکی دیگری است از سلیمان اوغلو. کتاب در سال 1991 در پاریس به چاپ رسیده است.
- من ایله سن: مجموعه ی شعری است از سلیمان اوغلو. شعر ها که تجربه ی تازه ای از سلیمان اوغلو محسوب می شوند با کوتاهی مصراع هایشان جلب توجه می کنند. شعر ها به ترکی و با هر دو الفبای عربی و لاتین به چاپ رسیده اند. کتاب توسط انتشارات بایقوش در زمستان 1995 به چاپ رسیده است.
- نوم کتابیندان: کتاب که با مقدمه ی مفصلی از سلیمان اوغلو در باره ی شعر مدرن آغاز می شود مجموعه ای است از اشعار ترکی بحث انگیزی که جا دارد در یک مطلب جداگانه ای مورد مذاقه قرار گیرد. کتاب در سپتامبر 2003 توسط مرکز فرهنگی آذربایجان در شهر برلین به چاپ رسیده است. ترجمه ای از اشعار این کتاب به زبان آلمانی توسط اینگرید ریشتنر و آیقین قاراداغلی توسط انتشارات Auf dem Ruffel در اواسط 2005 در آلمان منتشر شده است.
- قارالتی لار ماهنی سی: مجموعه ی از اندیشه ها و تفکرات شاعرانه ای است که توسط غلامحسین والی (گوزتن) بسال 1994 در آلمان فدرال به چاپ رسیده است. زبان کتاب ترکی و الفبای آن عربی و لاتین می باشد.
- سیزلره: مجموعه ی اشعار غلامحسین والی گوزتن که با هر دو الفبای عربی و لاتین بسال 1996 توسط انتشارات بایقوش به زبان ترکی در آلمان فدرال به چاپ رسیده است.
- دگیرمان کؤلگه سی: مجموعه ی دیگری از اشعار غلامحسین والی گوزتن که با هر دو الفبای عربی و لاتین بسال 1997 توسط انتشارات بایقوش به زبان ترکی در آلمان فدرال به چاپ رسیده است.
- ایراندا پارلامنتاریزم سیستمی نین تاریخی (تاریخ پارلمانتاریزم در ایران): کتاب، تحقیقی است در باره ی سیستم پارلمانی در ایران که دوره ای مابین جنبش مشروطیت و انقلاب بهمن را در بر می گیرد. مولف احمد یزدانی در عین حال به احزاب و تشکلهای سیاسی در ایران نیز می پردازد. کتاب بسال 1991 توسط مؤلف بزبان ترکی آذربایجانی و با الفبای عربی به چاپ رسیده است.
- Geteiltes Aserbajdschan, Blick auf ein bedrohtes Volk (آذربایجان تقسیم شده، نگاهی به یک ملت در خطر زوال): کتاب دیگری است از احمد یزدانی که به زبان آلمانی توسط انتشارات Das Arab Buch بسال 1993 در بزلین منتشر شده است. کتاب که با نگاهی به تاریخ آذربایجان، تقسیم آن بین دولتهای تزاری و ایران آغاز می شود، با شرح پروسه ی تکامل هر دو بخش از آذربایجان تحت سلطه رژیمهای پهلوی در جنوب و شوروی در شمال ادامه می یابد. کتاب با اشاره به پاک سازی قومی در قره باغ و خاکهای آذربایجان که توسط ارمنی ها اشغال شده اند، بخشی را نیز به مسئله ی اتحاد دو آذربایجان اختصاص می دهد.
- فرهنگ لغت آلمانی به آذربایجانی: این کتاب لغت با بیش از 40000 لغت یکی از بهترین کتابهای لغتی است که در سالهای اخیر به زبان ترکی آذربایجان منتشر شده است. احمد یزدانی سالهای زیادی صرف تهیه این کتاب کرده است. کتاب در سال 2004 توسط pro literatur Verlag در برلین به چاپ رسیده است.
- محیط سیاسی و زندگی میرزا علی معجز شبستری: یونس پارسا بناب در این کتاب به زندگی شاعر بزرگ ساتیریک آذربایجان معجز شبستری می پردازد. مؤلف که معجز را یکی از بزرگترین شاعران ساتیریک آذربایجان می داند، نگاه مختصری نیز به دیگر شاعران آذربایجان همچون مهستی گنجوی، فضولی، قوسی تبریزی، صابر، نسیمی و شاه اسماعیل خطانی دارد. جوادی در این اثر سعی کرده است که ترجمه ی فارسی بعضی از اشعار معجز را نیز بیاورد. چاپ اول کتاب در 1981 و چاپ دوم آن 1987 توسط چاپخانه ی مرتضوی در کلن صورت گرفته است.
- اوخو (بخوان): مجموعه ای از داستانهای کوتاه و اشعار نویسندگان هر دو بخش شمالی و جنوبی آذربایجان که با مقدمه ای آلمانی از نعمت رحمتی توسط انتشارات Auf dem Ruffel بسال 2001 در هامبورگ به چاپ رسیده است. رحمتی در کنار آثار نویسندگانی همچون عزیز جعفر زاده، عبدالله شائق، نظامی گنجوی، آثاری نیز از صمد بهرنگی، شهریار و بولود قارچورلو سهند آورده است. مجموعه به زبان ترکی با هر سه الفبای عربی، لاتین و کریل به چاپ رسیده است.
- فرهنگ لغت آذربایجانی به فارسی: با تألیف این اثر، نعمت رحمتی جای خالی چنین فرهنگی را در مهاجرت برای آلمانی زبانها پر کرده است. کتاب با بیش از 35000 لغت بسال 1999 توسط انتشارات Auf dem Ruffel در هامبورگ منتشر شده است. از دیگر آثار نعمت رحمتی که در

- آلمان منتشر شده اند می توان به کتاب های تاپماجالار (سپتامبر 2001 - هامبورگ) و فرهنگ لغت حقوقی آلمانی به آذربایجانی (همراه با احمد حسینوف، آوریل 2001 - هامبورگ) اشاره کرد.
- ناظم حکمت، سنجیلمیش شعرلر (برگزیده ی اشعار ناظم حکمت): احد واحدی با انتخاب 60 شعر از اشعار شاعر بزرگ ترک و برگرداندن آنها به الفبای عربی کار بزرگی را در معرفی ناظم حکمت به ترکهای ایران انجام داده است. واحدی تنها به برگرداندن الفبای اشعار اکتفا نکرده بلکه با ترجمه ی بعضی از لغت ها به ترکی آذربایجانی کار خواننده آذربایجانی را در فهمیدن شعرها آسان نموده است. کتاب با مقدمه ای از مؤلف در سال 1994 توسط نشر نخستین منتشر شده است.
  - آذربایجان ائل ماهنیلاری (ترانه های خلقی آذربایجان): کتاب نتیجه ی چندین سال زحمت محمد علی فرزانه فولکلور شناس بزرگ آذربایجانی است که توسط بنیاد فرزانه و چاپخانه ی باقر مرتضوی بسال 1995 در شهر کلن به چاپ رسیده است. کتاب با مقدمه ی زیبایی از فرزانه و شامل 177 ترانه ی خلقی آذربایجان می باشد.
  - دفترهای کانون نویسندگان ایران در تبعید (ویژه نامه ی آذربایجان): این ویژه نامه بسال 1999 در چاپخانه ی باقر مرتضوی با ویراستاری اصغر تاج احمدی و رضا اغنمی به چاپ رسیده است. زبان مجموعه، ترکی آذربایجانی و الفبای آن عربی می باشد. آثاری از نویسندگان و شاعران آذربایجانی همچون رضا اغنمی، حسن ایلدیریم، بایله بایرامووا، محمد علی تاج احمدی، حمید دادی زاده، ناصر داوران، جهانگیر سلیم اف، عمران صلاحی، حمید فرشباف، هادی قارچای، ائلدار موغانلی و حمید نطقی زینت بخش این مجموعه هستند.
  - باداملیقلار (بادام زار): مجموعه ی شعر هادی قارچای شاعر معاصر آذربایجان می باشد که در سال 2005 در آلمان فدرال به چاپ رسیده است. قارچای که یکی از شاعران مطرح آذربایجان محسوب می شود، در شعر های زیبایش همچون سونسورلوق (بی نهایت) درد و رنج ملت اش را شاعرانه ترنم می کند. شعرها همه به ترکی آذربایجانی و الفبای آن عربی می باشد.
  - عینالی یه سلام: نظیره ای است بر شاهکار حیدر بابایا سلام محمد حسین شهریار که توسط علیرضا پور بزرگ (وافی) سروده شده و بسال 2006 در شهر کلن به چاپ رسیده است. خانم آی بنیز کنگرلی کتاب را برای چاپ حاضر کرده و توضیحات مربوط به کتاب نیز از بهروز حقی است.
  - دده مین کتابی (کتاب پدرم): کتاب مجموعه ای از آثار جاودانی شاعر بزرگ معاصر آذربایجان بولوت قارا چورلوی سهند می باشد که بسال 2001 در شهر استکهلم به چاپ رسیده است. قبل از این بخشی از کتاب با نام «سازیمین سوزو» در سال 1343 توسط انتشارات شمس در تبریز به چاپ رسیده بود. چاپ سازیمین سوزو در آن موقع همانند انتشار پوئمای جاودانی حیدر بابای شهریار حادثه ی فرهنگی و سیاسی بزرگی برای آذربایجانیها محسوب می شد. یک نسل از مبارزین ملی-دمکراتیک آذربایجان با این اشعار قدم به میدان مبارزه گذارده و عده ای از آنها با ترنم اشعار شهریار و سهند در مقابل جوخه های اعدام رژیمهای پهلوی و اسلامی ایستادند. اینک با دده مین کتابی بخش اعظم اشعار و نوشته های سهند در اختیار خوانندگان قرار می گیرد. مقدمه ی شعر گونه ی کتاب را همرمز شاعر، محمد علی فرزانه نوشته است. کتاب از بخش های سازیمین سوزو، دده مین کتابی و قارداش آندی تشکیل شده است. حجم کتاب 496 صفحه با هر دو الفبای لاتین و عربی است. کار طاقت فرسای تایپ و تنظیم کتاب توسط ممی اردبیلی و با همکاری همکاران نشریه ی دورنا که به تایپ بخشی از آن یاری رسانده اند، انجام پذیرفته است.
  - گوشه هائی از تاریخ آذربایجان و گفتگویی با یکی از سران فرقه ی دمکرات آذربایجان: کتابی است که به کوشش حسین یحیائی توسط انتشارات زاگرس در سوئد بسال 1997 به چاپ رسیده است. بخش اول کتاب به اوضاع اقتصادی و سیاسی آذربایجان از واپسین سالهای سلطنت سلسله ی قاجار تا تشکیل فرقه دمکرات آذربایجان بعد از جنگ جهانی دوم می پردازد. بخش دوم کتاب شامل مصاحبه ای است با تقی موسوی. این مصاحبه از این نظر جالب توجه است که تقی موسوی به عنوان عضو سازمان افسری حزب توده، یکی از معدود خلبانان ارتش حکومت ملی آذربایجان، فعال فرقه ی دمکرات آذربایجان در دوران مهاجرت که روابط نزدیکی با مقامات شوروی داشته است، از خیلی از مسائل مربوط به فعالیتهای حزب توده ایران و فرقه ی دمکرات آذربایجان اطلاعات دست اولی را دارا بود. از این نویسنده اخیراً کتاب مصاحبه با محمد علی فرزانه نیز در سوئد به چاپ رسیده است.

- ایران رسپوبلیکاسی ایله آذربایجان رسپوبلیکاسی آراسیندا اقتصادی و سیاسی مناسبتلر (روابط اقتصادی و سیاسی ایران و جمهوری آذربایجان): کتاب عبد اله امیر هاشمی به روابط اقتصادی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان در فاصله ی سالهای 1991 تا 1997 می پردازد. امیر هاشمی در این کتاب به مناسبات دو کشور که مخصوصاً به خاطر حمایتهای حکومت ایران از سیاستهای اشغالگرانه ی دولت ارمنستان در قبال جمهوری آذربایجان و استفاده بخشی از فعالین ملی آذربایجانی از خاک آن کشور علیه جمهوری اسلامی هیچوقت خالی از تشنج و کشمکشهای سیاسی نبوده است، می پردازد. کتاب به زبات ترکی آذربایجانی و با لقبای لاتین نوشته شده و توسط نشریات آرش در سال 1999 در استکهلم چاپ شده است.
- نده ن بو حالا قالدیق (چرا به این روز افتادیم) : عبد الله امیر هاشمی با استفاده از 5 شماره ی نشریه فیوضات که در فاصله ی سالهای 1906 تا 1907 در آذربایجان شمالی منتشر می شد، سپس ترکی دو پرده ای « نه ده ن بو حالا قالدیق» اثر حسن صبری عیوض اف را به الفبای لاتین و کریل برگردانده و به صورت یک کتاب بسال 2000 توسط انتشارات آرش در استکهلم به چاپ رسانده است.
- مقاله لر توپلومو (مجموعه ی مقالات) : کتاب مجموعه ای از مقالاتی است که عبد الله امیر هاشمی در سالهای مهاجرت قلمی کرده است. کتاب با هر دو الفبای عربی و لاتین بسال 2005 توسط انتشارات آرش در استکهلم به چاپ رسیده است.
- شاهین انقلاب : ترجمه ای فارسی از رمان سهراب طاهر نویسنده ی آذربایجانی می باشد که شرح آن در بالا آمده است. ترجمه ی رمان توسط عبدالله امیر هاشمی بسال 2004 و توسط انتشارات آرش در استکهلم صورت گرفته است. ضمناً از این مترجم ترجمه ی تاریخ مشروطه ی کسروی (از فارسی به ترکی آذربایجانی) و چهره ی سیاسی حیدر علی اف (از ترکی آذربایجانی به فارسی) را در دست داریم که هر دو در کشور سوئد به چاپ رسیده اند.
- آذربایجان و جنبش طرفداران شریعتمداری: ماشاله رزمی اولین محقق است که به جنبش خلق مسلمان در آذربایجان پرداخته است. کتاب که توسط نشر تریبون در سال 2000 در استکهلم به چاپ رسیده است، اثر جالبی است که این جنبش را از بدو پیدائی تا شکست آن مورد بررسی قرار می دهد.
- خاطرات یک سرباز: خاطرات میر موسی هاشمی از دوران خدمت نظامی و زندان مولف اثر، بسال 2007 در شهر مالمو سوئد منتشر شده است.
- آذرین ایگیرمی بیری پونماسی و 21 نهضتی نوزرینه بیر نئچه سوز (پونمای 21 آذر و سخنی چند در باره ی نهضت 21 آذر): پونمایی است از دورنا ایلقارلی در باره ی نهضت ملی آذربایجان به ترکی آذربایجانی که در شهر استکهلم بسال 1995 منتشر شده است.
- جنوبی آذربایجان دا ملی شعور (شعور ملی در آذربایجان جنوبی) : کتابی است از ودادی مصطفایف که در سال 2000 در فرانسه منتشر شده است. کتاب که توسط تاج احمدی از الفبای کریل به الفبای عربی برگردانده شده است، توسط چاپخانه ی مرتضوی به چاپ رسیده است. مصطفایف در این کتاب پروسه ی شکل گرفتن شعور ملی در آذربایجان جنوبی را از اواخر قرن نوزدهم تا زمان حاضر بررسی می کند.
- قانلی ایل لر (سالهای خونین): رمان محمد سعید اردوبادی که توسط آیدین یاشار با الفبای لاتین و به ترکی در فرانسه منتشر شده است. از محمد سعید اردوبادی رمان دوجلدی تبریز مه آلود پیش از این به فارسی ترجمه شده است.
- بازیابی هویت ملی در یک کشور مسلمان: کتاب دیگری است از آیدین یاشار که از انگلیسی به فارسی ترجمه شده و در فرانسه به چاپ رسیده است. کتاب به پروسه ی شکل گیری هویت ملی ملت آذربایجان در هر دوی بخش شمال و جنوب آن می پردازد.
- مجموعه ی اسناد حکومت ملی آذربایجان: کتاب که بخشی از اسناد منتشره در دوران حکومت ملی آذربایجان را در بر می گیرد، توسط علیرضا میانالی جمع آوری و توسط انتشارات 21 آذر در ونکوور کانادا بسال 2002 منتشر شده است.
- تبریزیم منیم (مدینه گلگون): مجموعه ای از اشعار شاعره ی مبارز آذربایجانی زنده یاد مدینه ی گلگون که توسط علیرضا میانالی جمع آوری و بسال 2001 در ونکوور کانادا توسط انتشارات 21 آذر و اودلار یوردو رادیوسو به چاپ رسیده است.

- مجموعه ی مقالات سید جعفر پیشه‌وری: مجموعه ای از آثار قلمی سید جعفر پیشه‌وری که توسط علیرضا میانالی جمع‌آوری و توسط انتشارات 21 آذر و اودلار یوردو رادیوسو در ونکوور کانادا چاپ شده است.
- ناغیل دی هله... (افسانه است هنوز...) : مجموعه ای از اشعار علیرضا میانالی (مظفر سعید) به زبان ترکی آذربایجانی که بسال 2002 در ونکوور کانادا به چاپ رسیده است.
- سیلاحلا اولچولن تورپاق (زمینی که با اسلحه اندازه گیری شد) : کتاب دو جلدی علیرضا میانالی اثر جامعی است در باره ی تشکیل و فعالیت فرقه ی دمکرات و همچنین حکومت ملی آذربایجان. در این کتاب علیرضا میانالی با استفاده از اسناد متعدد، حقانیت تشکیل و اقدامات فرقه و حکومت ملی آذربایجان را ثابت کرده و به مصاف تهمت های دشمنان این جنبش می رود. کتاب در سال 1995 در ونکوور کانادا به چاپ رسیده است.
- Iran and challenge of diversity : کتابی است به زبان انگلیسی که توسط علیرضا اصغر زاده در ونکوور کانادا بسال 1997 منتشر شده است. مولف در این کتاب به بنیاد گرائی اسلامی، نژاد پرستی آریائی و مبارزه ی دمکراتیک مردم در ایران از منظر یک روشنفکر آذربایجانی می پردازد.
- ایکینجی دنیا محاربه سینده ن سونرا ایرانین خارجی سیاستی (سیاست خارجی ایران بعد از جنگ جهانی دوم): این کتاب ترجمه ای است از نویسنده ی روسی س. آ. اورلف که در سال 2001 توسط انتشارات 21 آذر در ونکوور کانادا منتشر شده است. کتاب از زبان روسی به ترکی آذربایجانی توسط ا. صابر و ا. دانشیان ترجمه شده است.
- غیر از اینها چندین کتاب شعر به زبان ترکی با الفبای لاتین و عربی در کانادا منتشر شده اند که صاحب این قلم هنوز به آنها دسترسی پیدا نکرده است.
- آذربایجان و ملت آن: این کتاب به وسیله ی توفان آراز نوشته و به سال 1991 در شهر کپنهاگ دانمارک توسط مولف منتشر شده است. کتاب که ابتدا به صورت یک جزوه در سه قسمت منتشر شده بود، بعد ها شکل کتاب به خود گرفته است. مولف در این کتاب تاریخ آذربایجان را از زمانهای قدیم تا به امروز بررسی کرده است.
- آذربایجان و زبان آن: کتابی است که توسط عباسعلی چوادی تالیف و بسال 1988 در Piedmont ایالات متحده ی آمریکا به چاپ رسیده است. چوادی در این کتاب که به فارسی نگاشته است، با اشاره به تاریخچه ی زبان ترکی آذربایجانی و جایگاه آن در ایران امروز به تلاشهای پان ایرانیستها برای به حاشیه راندن این زبان در زندگی اجتماعی مردم آذربایجان می پردازد.

آلمان فدرال- تابستان 2007

- 1- در این نوشته هر کجا سخن از آذربایجان می رود منظور منطقه ای است که امروزه در قلمرو کشور ایران قرار دارد. جمهوری آذربایجان شامل بخش شمالی آذربایجان می باشد.
- 2- به علت ضیق وقت و عدم دسترسی به بسیاری از فعالین فرهنگی، ادبی و سیاسی آذربایجانی این فهرست ناقص می باشد. کتابها و تشریاتی که در این نوشته آمده اند، فقط بخشی از فعالیتهای فرهنگی تحسین برانگیز آذربایجانیها در شرائط دشوار مهاجرت می باشد. بخصوص نشریات و کتابهایی که توسط فعالین و جمعیت های فرهنگی آذربایجانی در ممالک دانمارک، ترکیه، نروژ، فنلاند، استرالیا و ایالات متحده ی آمریکا منتشر و چاپ شده اند، در این لیست نیامده اند. تلاشهای نگارنده در فرصت محدودی که برایش وجود داشت در این عرصه به جایی نرسید. نگارنده امید آن دارد که نوشته اش قدم اول و تخته ی پرشی باشد برای تحقیقات بعدی محققین. خود نگارنده نیز اگر عمری باقی باشد، سعی خواهد کرد که این کار اولیه را به سرانجامی برساند. جا دارد همینجا از دوستانی که توسط تلفن، فاکس، ایمیل و نامه مرا در تهیه این مطلب یاری کرده اند، تشکر بکنم.
- 3- با اینکه در میان این کتابها آثار ذیقیمتی - که نتیجه ی زحمات شبانه روزی بی اجر و موجب مولفین آنها می باشند- وجود دارد، منتها بررسی این کتابها مجال و فرصت دیگری را می

طلبه که از حوصله ی این مقال خارج است. تهیه ی مطلب حاضر صاحب این قلم را چنان به شوق آورده است که در اولین فرصت به این کار خواهد پرداخت.

به غیر از چند اثری که در بالا به آنها اشاره شد، انتشارات آذربایجان در شهر باکو ناشر چندین اثر دیگر نیز می باشد که متأسفانه صاحب این قلم هنوز نتوانسته است که به آنها دسترسی پیدا کند. از این آثار می توان به کتابهای رمان نویس و دراماتورق آذربایجانی تقی خشکنابی همچون رمانهای «ایکی قارداش» (دو برادر) و «آتا» (پدر) اشاره کرد که توسط این انتشاراتی در سالهای مهاجرت تجدید چاپ شده اند.

نگاهی به فعالیت‌های مطبوعاتی و انتشاراتی آذربایجانیها^۱ در مهاجرت (1978-2007)

س. حانملوی

S.hatamlooy@gmx.net

اطلاع ایرانیان از تحولات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی اروپائیان و انتقال این آگاهیها به داخل کشور اساساً از طریق دو کشور بزرگ دنیای آنروز یعنی امپراطوریهای عثمانی و تزاری و توسط بازرگانان و مهاجرین ایرانی که در این دو کشور کار و زندگی می کردند، صورت پذیرفته است. در این میان به خاطر اشتراکات مذهبی، زبانی و تاریخی ایرانیان با ملت‌های متشکله ی امپراطوری عثمانی، نقش این کشور در این تحولات بخصوص بارزتر بود.

هر گاه اکثریت مهاجرین ایرانی به روسیه تزاری را دهقانان و اقشار تهیدست شهری تشکیل می دادند، در عوض مهاجرین ایرانی به امپراطوری عثمانی از تجار، بازرگانان و اقشار ثروتمند جامعه تشکیل میشدند. به هر صورت ایرانیان از طریق این مهاجرین و بازرگانان در جریان تحولات سوسیال-دمکراتیک و بورژوائی اروپا قرار گرفتند.

از آنجا که آذربایجان با چهار کشور خارجی از جمله با امپراطوریهای عثمانی و تزاری همسایه بود و همچنین به علت اشتراکات زبانی آذربایجانیها با ملت ها و اقوام ساکن قفقاز و امپراطوری عثمانی- که ارتباط را برای هر دو طرف آسانتر می ساخت- اکثریت این مهاجرین و بازرگانان آذربایجانی بودند. هنوز هم در آذربایجان ایران می توان به اسامی فامیل همچون کلکته چی، استانبولچی، باکی چی و مسکوچی برخورد که حکایت از این مرآده ها در زمانهای نه چندان دور می کند.

نویسندگان و متفکرینی همچون میرزا فتحعلی آخوندزاده نویسنده ی مکتوبات کمال الدوله، جلیل محمد قلی زاده بنیانگذار مکتب و نشریه ی ملا نصرالدین، زین العابدین مراغه ای نویسنده ی ساحتنامه ی ابراهیم بیگ و کتاب احمد و سیاست مدارانی همچون رسول زاده، سید جعفر پیشه وری و نریمان نریمانوف محصول این دوره از مهاجرت آذربایجانیها هستند.

در اینجا باید همچنین از نشریاتی که در مهاجرت چاپ و بصورت مخفیانه به داخل کشور قاچاق می شدند، نیز نام برد. غیر از نشریه ی ملا نصرالدین که در شهر باکو منتشر می شد باید از نشریات اختر (استانبول)، قانون (لندن)، حکمت (هند) و حبل المتین (کلکته) نام برد که در این بیداری و نفوذ افکار مترقی به داخل کشور نقش بی بدیلی را بازی می کردند.

دومین مهاجرت آذربایجانیها به خارج از کشور با شکست قیام مردم تبریز بر علیه لشکریان اشغالی روس در 1909 آغاز می شود. سرکوب خونین این قیام باعث مهاجرت گسترده ای شد

که در پروسه ی این مهاجرت شخصیت‌های سیاسی همچون شیخ محمد خیابانی و شاعران و ادیبانی همچون تقی رفعت پرورده شدند. تقی رفعت که از یک جنبه باید او را پدر شعر نو فارسی دانست، سر دبیر نشریه ی «تجدد» ارگان کمیته ی دمکراتهای تبریز و نشریه ی ادبی و فرهنگی «آزادستان» بود.

مهاجرت سوم آذربایجانها با شکست حکومت ملی آذربایجان شروع می شود. با سقوط حکومت ملی آذربایجان، از ترس ارتشی که مسیر لشکر کشی خود را با چوبه های دار نشان می کرد، هزاران نفر از کادرها، اعضا و هواداران این حکومت به آذربایجان شوروری پناهنده شدند. در فاصله ی سالهای 1945 تا 1978 از میان این مهاجران صد ها نفر نویسنده، محقق، شاعر و دانشمند بزرگ تربیت شدند. از اینها می توان محققین نامداری همچون تقی شاهین، محمد تقی ذهتابی و سید آقا عون الهی و شاعران بزرگی همچون مدینه گلگون، حکیمه بلوری، بالاش آذر اوغلو، علی توده و بی ریا و همچنین نقاشان نامداری چون علی مینائی را نام برد. متأسفانه آثار این بزرگان علم و ادب و هنر آذربایجان، هنوز در ایران ناشناخته باقی مانده اند که خود می تواند موضوع تحقیق جداگانه ای باشد. همینجا جا دارد که به فعالیت‌های «جمعیت روشنفکران مترقی ترک ایران» اشاره کرد که به رهبری شاعر، نویسنده، محقق و تاریخدان آذربایجانی محمد تقی ذهتابی و همکاری نقاش مشهور علی مینائی تا انقلاب بهمن 1357 در شهرهای مهم اروپا و کشور عراق به فعالیت خود ادامه داد. دوره ی نشریه علمی، ادبی و هنری ارک و چندین نمایشنامه، پونما و مجموعه ی شعر بخشی از فعالیت های ادبی- فرهنگی این جمعیت محسوب می شوند.

***

با شکست انقلاب بهمن 1357 موج چهارم مهاجرت آذربایجانها به خارج از کشور آغاز می شود. این دوره از مهاجرت از نظر تعداد مهاجرین، طیف ناهمگون آن و کشور های مقصد، نسبت به دوره های قبلی تفاوت بنیادی دارد. وابستگی به سازمانهای مختلف سیاسی، تعدد کشور های مقصد و تنوع جهان بینی این مهاجرین باعث شده است که فعالیت های فرهنگی، سیاسی و مطبوعاتی آنها بسیار پربارتر و از نظر مضمون متنوع تر باشد.

در عرصه قلم، فعالیت های این مهاجرین از دو یخس انتشار نشریات مختلف و تالیف کتابهایی که از نظر مضمون متنوع می باشند، تشکیل شده است. قبل از پرداختن به این نشریات یاد آوری چند نکته خالی از فایده نیست:

- 1- زبان این نشریات اساساً تر کی آذربایجانی با هر دو الفبای عربی و لاتین می باشد. بخشی از نوشته ها به زبان فارسی هستند.
- 2- موضوع اصلی این نشریات بحث در باره ی مسئله و ستم ملی در ایران و آذربایجان می باشد. مبارزه ی ملی- دمکراتیک آذربایجانها برای بدست آوردن حقوق ملی خود مشغله ی اصلی گردانندگان این نشریات می باشد.
- 3- شعر، فولکلور و کارکاتور جای مهمی را در این نشریات به خود اختصاص می دهد.
- 4- اکثریت این نشریات در کشور های آلمان فدرال، سوئد، کانادا و جمهوری آذربایجان منتشر شده اند.
- 5- بر خلاف نشریات فارس زبان که بخشی از آنها توسط سلطنت طلبان و نیرو های وابسته به طیف ملی- مذهبی منتشر می شوند، نشریات تر کی زبان اساساً توسط نیرو های جدا شده از سازمانهای چپ ایرانی و یا توسط نسل اول فعالین ملی- دمکراتیک آذربایجان منتشر می شوند. نیرو های مذهبی هیچگونه نقشی در این فعالیتها ندارند.
- 6- کمبود امکانات (نشریات فارس زبان وابسته به ظیف سلطنت طلب از کمکهای مالی کشور های معینی برخوردار بوده اند) و فقدان کادر حرفه ای مانع بزرگی در راه ادامه کاری این نشریات محسوب می شود. بیشتر این نشریات در طول فعالیت خود به سایت های انترنتی تبدیل

شده اند. امروزه سایتهای آذربایجانی از نظر تعداد، تنوع و کیفیت جای بسیار مهمی را در میان سایتهای ایرانی اشغال می کنند.

نیلاً نگاهی فهرست وار به بخشی از این نشریات می اندازیم²:

- آذربایجان: نشریه ی آذربایجان ارگان فرقه ی دمکرات آذربایجان قدیمی ترین نشریه ی آذربایجانی و حتی ایرانی است که در مهاجرت منتشر می شود. زبان نشریه اساساً ترکی آذربایجانی است که گاهاً مطالبی نیز به فارسی در آن درج می گردد. نشریه زیر نظر هیئت تحریریه و با الفبای عربی منتشر می شود. نشریه در کنار مسائل روزمره ی سیاسی آذربایجان و ایران به شعر و ادب آذربایجان نیز می پردازد. نشریه در بعد از انقلاب بهمن 1357 همزمان هم در شهر تبریز و هم در باکو منتشر شده است. انتشار نشریه در شهر باکو با فواصل معینی از حمله بصورت نشریه ی نظری و تئوریک آذربایجان هنوز ادامه دارد. از این نشریه با فرم جدید تا کنون 12 شماره منتشر شده است. اولین شماره آن در سال 1978 در شهر باکو منتشر شده است.
- تاریخی ادبی – مجموعه: نشریه ای است ادبی و تاریخی که توسطه مهاجرین وابسته به فرقه دمکرات آذربایجان به زبان تورکی آذربایجانی و با الفبای عربی در شهر باکو منتشر شده است. اولین شماره ی آن در سال 1982 و دوازدهمین شماره ی آن در سال 1991 منتشر شده است. نشریه که به صورت کتابچه چاپ شده است، اساساً به تاریخ و ادبیات آذربایجان می پردازد. بعضی از شماره های نشریه به دلایل نامعلوم بنام «سحر» منتشر شده است که اساساً مجموعه ای از داستانهای کوتاه به زبان ترکی آذربایجانی است. مثلاً یکی از این ضمیمه ها به داستانهای کوتاه خانم نویسنده ای به نام نصیبیه اختصاص دارد که با نام «سحر گونشی» منتشر شده است.
- اودلو مصراعلار(مصراع های آتشین): نشریه ای است که تا سال 1980 پنج شماره از آن منتشر شده است. این نشریه نیز وابسته به فرقه ی دمکرات آذربایجان است. زبان نشریه ترکی آذربایجانی و الفبای آن عربی می باشد. نشریه اساساً به شعر آذربایجانی می پردازد. شعرهای آن همگی به زبان ترکی آذربایجانی و از شعرانی همچون معجز شبستری، مدینه گلگون، حکیمه بلوری، ابراهیم ذاکر، آذر اوغلو، علی توده، سهراب طاهر، عاشیق حسین جوان، خاور قهرمانی، تاریل امید، ناظم رضوان، بختیار ارشادی، قاسم جهانی، ایوب نمینی، ایمان ایرانی، غریب ساوالان، عارف صفا، سلیمان جهانی و دیگران می باشد.
- مجله 21 آذر: این نشریه به عنوان ارگان جمعیت 21 آذر در شهر باکو توسط دو نسل از مهاجرین آذربایجانی منتشر شده است. مجله ای بود اجتماعی، تاریخی، ادبی و بدیعی که بصورت رنگی منتشر می شد. بنیانگذار آن صمد نیکنام و سر دبیرش مظفر سعید (علیرضا میانالی) بود. از اعضای هیئت تحریریه ی آن میتوان از بالاش آذر اوغلو، یدالله نمینی، بهروز حقی، تقی محمد نقی زاده و سعید زنگانلی نام برد. از مجله 21 آذر جمعاً 9 شماره منتشر شده است. اولین شماره ی آن در دسامبر 1998 و آخرین شماره اش در ماه دسامبر 2001 منتشر شده است. زبان مجله ترکی آذربایجانی با الفبای لاتین می باشد. بررسی حکومت ملی آذربایجان و فعالیت های فرقه ی دمکرات آذربایجان بخش بزرگی را از کار مجله را به خود اختصاص می دهد.
- گونئی آذربایجان (آذربایجان جنوبی): از سال 1994 توسط هیئت تحریریه ای مرکب از عبدالله امیر هاشمی، ارسلان ارل، جاویدان الیارس، آتیلا مارالانلی و هادی قاراچای منتشر می شود. اعضای هیئت تحریریه از هر دو بخش آذربایجان هستند. تا بحال 10 شماره از آن منتشر شده است. زبان نشریه ترکی آذربایجانی، الفبای آن لاتین و محل نشر شهر باکو می باشد.

- ماهنامه ی آنا دیلی (زبان مادری): توسط نورالدین غروی مرتباً از سال 1982 هر ماه در شهر بن آلمان فدرال منتشر می شود. زبان نشریه ترکی آذربایجانی و الفبای آن عربی و لاتین می باشد. آنا دیلی نشریه ای است که وحدت دو آذربایجان را تبلیغ می کند.
- مجله ساوالان: که اولین شماره ی آن در تابستان 1989 در شهر برلین به چاپ رسید، ارگان « آذربایجان کولتور اوجاگی» (مرکز فرهنگی آذربایجان) بود. این مجله که اساساً به مسائل فرهنگی آذربایجان می پرداخت توسط هیئت تحریریه ای مرکب از محمد علی حسینی، سیف الدین حاتملوی، حسین اقدسی و نورالدین غروی اداره می شد. از این مجله 5 شماره به چاپ رسید. زبان مجله اساساً ترکی آذربایجانی و الفبای آن عربی بود. آخرین شماره ی آن در فوریه 1991 منتشر شد.
- قاینارجا: نشریه ای فرهنگی و سیاسی بود. که به زبان ترکی آذربایجانی و با الفبای عربی در شهر برلین منتشر می شد. بنیانگذار نشریه ممد و سر دبیر آن عزیز سلامی بودند. از همکاران مجله می توان از ناصر میرقاتی و سیف الدین حاتملوی نام برد. از نشریه ی قاینارجا 21 شماره منتشر شده است. اولوس (ملت): نشریه ی دیگر آذربایجانی است که توسط هلال قاراداغلی در شهر کلن منتشر می شد. زبان نشریه ترکی آذربایجانی و فارسی با هر دو الفبای لاتین و عربی بود. نشریه مبلغ ایده ی اتحاد ترکان جهان بود. از این نشریه 30 شماره منتشر شده است.
- بایقوش (جغد): نشریه ی مهاجر دیگری است که بصورت رنگی توسط سلیمان اوغلو و والی گوزه تن در کشور فرانسه منتشر می شد. از این نشریه که بصورت مجموعه ای ادبی- اجتماعی منتشر می شد، جمعاً سه شماره منتشر شده است.
- آذربایجان سسی (صدای آذربایجان): نشریه ای بود که به زبانهای آذربایجانی و فارسی و با الفبای عربی در شهر کلن منتشر می شد. از این نشریه جمعاً 18 شماره منتشر شده است. اولین شماره آن در اواخر سال 1998 و آخرین آن در 2001 منتشر شدند. نشریه تا شماره ی 9 در فورم روزنامه و در 5 ورق بعضاً همراه با ضمیمه ای منتشر می شد. از شماره ی 10 به بعد فورم آن تغییر کرده و بصورت مجله ی رنگی منتشر می شد. بنیانگذاران مجله سیف الدین حاتملوی و صادق سئور بودند. از شماره ی 10 به بعد احدی و سیروس مددی به جمع همکاران مجله اضافه شدند. آذربایجان سسی را بخاطر طیف وسیع خوانندگان و همچنین تنوع مطالب آن می توان یکی از پربرترین نشریات مهاجرت آذربایجانیها بحساب آورد.
- مجله ی آذربایجان: از این مجله فقط دو شماره بصورت رنگی در شهر کلن منتشر شد. ناشرین آن احد واحدی و سیروس مددی بودند. زبان مجله ترکی آذربایجانی و فارسی با الفبای عربی بود. مطالب آذربایجان در کنار مسائل مربوط به سیاست کشور، شامل شعر و طنز نیز می شد. اولین شماره ی آن در اکتبر 1999 و دومین شماره ی آن در آگوست 2000 منتشر شد.
- مجله ی آتورپات: این مجله به صورت رنگی توسط سیف الدین حاتملوی و زنده یاد علی مینائی و همچنین با حمایت باقر مرتضوی منتشر می شد. از یانوار 1993 تا دسامبر 1993 جمعاً چهار شماره از این مجله منتشر شدند. زبان مجله ترکی آذربایجانی با الفبای عربی بود. بعضی مطالب نیز به فارسی در آن منتشر شده اند. مجله از نظر کارکاتور، شعر و مطالب بدیع ادبی و همچنین تحلیل های سیاسی جای مهمی در میان نشریات مهاجرت به خود اختصاص داده بود.
- اویانیش (بیداری): نشریه ی ارگان « جمعیت بیداری ترکهای خراسان» به صورت مجله و با هر دو الفبای عربی و لاتین در ماه مارس 2003 در شهر کلن آلمان فدرال منتشر شد. تنها شماره ای که از این نشریه منتشر شد شامل مطالبی در باره ی ترکهای خراسان، علیشیر نوائی و کلات نادری بود.
- آراز: مجموعه ای بود که دو شماره از آن بصورت رنگی در اکتبر 1996 و مارس 1997 منتشر شد. این مجموعه که بصورت سالانه و هر شماره ی آن متجاوز از 120 صفحه بود، مبلغ اندیشه ی وحدت دو آذربایجان بود. نویسندگان آن از هر دو بخش شمال و جنوب آذربایجان تشکیل می شدند. زبان مجله ترکی آذربایجانی و الفبای آن لاتین و محل نشر کشور سوئد بود. مقالات سیاسی مجموعه در سطح حرفه ای بودند.
- بیرلیک (وحدت): مجله ی بیرلیک به زبان ترکی آذربایجانی و با الفبای لاتین از سال 1999 تا یونی 2000 منتشر می شد. جمعاً دو شماره از آن به صورت رنگی در کشور سوئد منتشر شده است. مبلغ وحدت دو آذربایجان و نشریه ای سیاسی، ادبی و فرهنگی بود.

- وارلیغین سسی(صدای هستی): مجله ای است که در کشور سوئد توسط جمعیت دوستی آذربایجان و سوئد منتشر می شود. اولین شماره ی آن در ماه مارس 1999 منتشر شده است. تا کنون از این مجله 10 شماره منتشر شده است. زبان آن ترکی آذربایجانی و فارسی می باشد. الفبای آن عربی و لاتین و مدیر مسئول آن میر موسی هاشمی می باشد. مجله ای است اجتماعی و فرهنگی.
- دورنا: مجله ای است که از ماه مارس 1995 تا سال 2001 در کشور سوئد منتشر شده است. مدیر مسئول آن داود ائلدنیز بود. 5 شماره ی اولیه ی آن که برای کودکان آذربایجانی منتشر می شد نامش دالغا بود. نشریه دالغا سعی می کرد که کودکان آذربایجانی را در مهاجرت با زبان مادری شان و همچنین با سنت ها و فرهنگ مردم خود آشنا سازد. از شماره ی 6 به بعد نشریه با نام دورنا منتشر شد. از این پس اساساً به مسئله ی ملی در ایران و راهکارهای حل آن پرداخت. زبان مجله تورکی آذربایجانی و الفبای آن عربی و لاتین بود.
- سهند: این نشریه چند صبحی در کشور سوئد و به زبان آذربایجانی توسط محمد آذر منتشر شده است.
- داک: نشریه ی ارگان کنگره ی آذربایجانیهای جهان توسط هیئت تحریریه ای مرکب از واقیف سلطانی، تیمور امین بگ لی و عبدالله امیر هاشمی در سوئد منتشر می شود. زبان نشریه ترکی آذربایجانی و الفبای آن لاتین می باشد.
- کنگرس: ارگان کنگره ی آذربایجان شمالی از اول سال 2007 منتشر می شود. تا بحال سه شماره از آن منتشر شده است. موسس نشریه عبد الله امیر هاشمی، محل نشر کشور سوئد، زبان آن ترکی آذربایجانی با الفبای لاتین می باشد.
- آذربایجان: نشریه ای است که از سال 1998 در شهر استکهلم به زبان آذربایجانی و بالفبای لاتین منتشر می شود. هیئت تحریریه آن محمد آذر، عبد اله امیر هاشمی و دیگران می باشد.
- تریبون: نشریه ی تریبون که وظیفه ی اصلی اش را بررسی مسائل جامعه ی چند فرهنگی می داند، توسط هیئت تحریریه ای مرکب از ممی اردبیلی، یونس شاملی و علیرضا اردبیلی اداره می شد. زبان نشریه فارسی و ترکی آذربایجانی با الفبای عربی و محل نشر نشریه شهر استکهلم بود. نشریه ی تریبون الحق یکی از پر بارترین نشریات مهاجرت آذربایجانیها و حتی ایرانیها محسوب می شد. این نشریه که بصورت مجموعه ای تا 600 صفحه منتشر می شد، شامل دهها مقاله ی علمی، ادبی، فرهنگی و سیاسی می باشد. از نشریه ی تریبون تا به حال 6 شماره منتشر شده است. اولین شماره ی آن که به زنده یاد محمد علی فرزانه تقدیم شده است در سال 1999 در 358 صفحه منتشر شده است. بررسی نشریه تریبون فرصتی دیگر می طلبد. اما بصورت فهرست وار می توان گفت که ناشرین سعی کرده اند در هر شماره ی آن تعداد بیشتری از نویسندگان و محققین را به همکاری با نشریه جلب نمایند. متلاً شماره ی 4 آن از جمله مشتمل بر مقالاتی از علیرضا اردبیلی، ترخان گنجه ای، یونس شاملی، ماشالله رزمی، جواد هیئت، صدرالاشرفی و اوشینسکی و اشعاری از مفتون امینی و اسماعیل جمیلی می باشد. همچنین شماره ی 5 این نشریه به مقالات ارزشمندی از جواد هیئت، محمد علی فرزانه، حسین صدیق، ناصر مرقاتی، رضا براهنی، حسن جوادی، ناظر احمدلی، محمد آزادگر، رحیم رئیس نیا، غلامحسین فرود، خانم پریسا بابائی و دیگران بر می خوریم. شماره ی 6 نشریه که در 585 صفحه منتشر شده است. شاملی مقالات و مطالبی از ابراهیم رفرف، عزیز سلامی، رضا براهنی، علی قره جه لو، محمد آزادگر، رحیم رئیس نیا، خانم زهره وفائی، سیف الدین حاتموی، حسن جوادی، کامل ولی یف، گونتای قوجا بگ لی، حمید دادی زاده، عبد الله امیر هاشمی، منوچهر عزیز ی و دیگران می باشد. تاریخ انتشار آن زمستان 2001 می باشد.
- آدینلیق (روشنگری): 13 شماره از این نشریه در کشور انگلستان در سالهای 1980 تا 1989 منتشر شده است. نشریه به مسائل آذربایجان در زمینه ی ملی، ادبی، تاریخی و اجتماعی می پرداخت. نشریه به دو زبان ترکی آذربایجانی و فارسی منتشر شده است.
- آذربایجان پست: ماهنامه ی آذربایجان پست ارگان انجمن آذربایجانیهای انترایو در شهر تورنتو کانادا به زبانهای ترکی آذربایجانی و انگلیسی منتشر می شد. نوشته های آن عمدتاً خبرهای انجمن، شعر، داستان، ترجمه و برخی مطالب در رابطه با مسائل انجمن و مسائل مطرح برای آذربایجانیها در شهر تورنتو بود. این نشریه از آوریل 1994 تا دسامبر 1996 و

- مجموعاً در 16 شماره انتشار یافت. برخی نویسندگان آن عبارت بودند از: هاشم خسرو شاهی، علی رضا اصغر زاده، بابک تیریزی و صمد الدوز.
- قورتولوش (رهائی): فصلنامه ی قورتولوش از مارس 1997 تا آوریل 1998 در کانادا منتشر می شد. نویسنده ی اصلی و ناشر آن علی رضا اصغر زاده بود. این نشریه به شکل مجله و رنگی چاپ می شد. زبان اصلی نشریه ترکی آذربایجانی (با الفبای لاتین و عربی) و انگلیسی بود. گاهاً مقالاتی نیز به فارسی در آن چاپ می شد. قورتولوش نشریه سیاسی، اجتماعی و ادبی بود. از لحاظ سیاسی همکاران آن طرفدار استقلال آذربایجان بودند.
- هارای (فریاد): فصلنامه ی هارای نشریه ای اجتماعی، سیاسی، تاریخی و هنری است. هارای از یونی 2007 شروع به انتشار کرده و تا کنون 4 شماره از آن منتشر شده است. زبان اصلی هارای ترکی آذربایجانی (با هر دو الفبای لاتین و عربی) و انگلیسی می باشد. هارای اعلامیه، بیانیه و نوشته های گروه های مختلف آذربایجانی را منعکس می کند. در این نشریه مسائل مربوط به نقض حقوق بشر در آذربایجان (ایران) شکل برجسته ای دارد. هارای به شکل مجله و رنگی چاپ می شود. سر دبیر آن مظفر سعید (علیرضا میانالی) و هیئت تحریریه ی آن مرکب از فاخته زمانی، عظیم ابراهیمی، ساوالان قوروقچو، جعفر قهرمانی، علی رضا نقی پور، حسین ملازی و پروانه حسن اوا می باشد. هارای یکی از حرفه ای ترین نشریات مهاجرت می باشد.

***

بخش دوم فعالیت آذربایجانیها در مهاجرت بعد از انقلاب بهمن 1357 تالیف و چاپ کتاب در عرصه های مختلف می باشد. قبل از پرداختن به لیست این کتابها تذکر چند نکته خالی از فایده نیست:

- کتابها اساساً به موضوعاتی می پردازند که امکان بحث در باره ی آنها در داخل کشور وجود ندارد.
- محل نشر کتابها همانند نشریات مهاجر آذربایجانی کشورهای جمهوری آذربایجان، آلمان فدرال، سوئد، کانادا و دانمارک می باشد. به نظر می رسد که بار اصلی مبارزه ی ملی-دمکراتیک آذربایجانیها را در خارج از کشور، مهاجرین ساکن این کشورها به دوش می کشند.
- موضوع کتابها اساساً در باره ی ستم ملی موجود بر آذربایجانیها و راه های حل آن دور می زند.
- شعر، فولکلور، داستان و طنز در این کتابها جای برجسته ای را به خود اختصاص می دهند.
- وسعت فعالیتهای انتشاراتی آذربایجانیها خبر از نقش مهم آنها در مبارزه ی دمکراتیک داخل کشور می دهد.

در زیر اشاره ای فهرست وار به نام و موضوعات این کتابها می کنم³:

- انقلاب قارتالی (شاهین انقلاب): رمانی است در دو جلد که به زبان ترکی آذربایجانی در تاریخ 1989 در شهر باکو و توسط انتشارات آذربایجان منتشر شده است. نویسنده ی رمان سهراب طاهر از شاعران بنام آذربایجان محسوب می شود. موضوع رمان مربوط به بخشی از زندگی سید جعفر پیشه وری نخست وزیر حکومت ملی آذربایجان می باشد. این رمان توسط عبد الله امیر هاشمی به فارسی ترجمه شده است.
- فدائی ژنرالی (ژنرال فدائی): داستان بلندی است از سهراب طاهر نویسنده و شاعر آذربایجانی در باره ی زندگی غلام یحیی دانشیان. دانشیان از کادرهای نظامی فرقه ی دمکرات آذربایجان بود که بعد ها در مهاجرت شوروی به عنوان مسئول فرقه ی دمکرات آذربایجان عضو رهبری حزب توده ایران نیز بود. کتاب به زبان ترکی آذربایجانی و در سال 1987 توسط انتشارات آذربایجان در شهر باکو چاپ شده است.
- شفق: درامی است در چهار پرده که توسط غلامرضا جمشیدی نویسنده و دراماتورق آذربایجانی در سال 1987 توسط انتشارات آذربایجان در شهر باکو منتشر شده است. درام شفق

- که به زبان تورکی آذربایجانی است به مبارزه ی مردم آذربایجان بخصوص زحمتکشان این دیار در زمان تشکیل حکومت ملی آذربایجان می پردازد. از این نویسنده قبلاً در امهای « تبریز گنجلی» (جوانان تبریز) و « ئوگی قارداشلار» (برادران ناتنی) منتشر شده اند.
- تبریز ده ن یادگارام (یادگاری از تبریز هستم): مجموعه ی اشعار بختیار ارشادی شاعر آذربایجانی است که توسط انتشارات آذربایجان در سال 1989 در شهر باکو چاپ شده است. شعرها اساساً در سالهای مهاجرت و همه به زبان آذربایجانی سروده شده اند⁴.
  - خاطرات غلام یحیی دانشیان: این خاطرات به زبان فارسی در سال 2005 توسط صمد نیکنام تنظیم و توسط نشر قلم منتشر شده است، کتاب احتمالاً ابتدا در شهر باکو منتشر و سپس در یکی از کشورهای اروپای غربی تکثیر شده است. موضوع کتاب خاطرات سیاسی غلام یحیی دانشیان در فرقه ی دمکرات آذربایجان و حرب توده ی ایران می باشد.
  - ملی حکومت بین فدائی و قیزیلباش خالق قشون لاری (واحدهای فدائی و قیزیلباش حکومت ملی): کتاب در 148 صفحه و در 1998 در شهر باکو توسط علیرضا میانالی و لطفعلی اردبیلیان به چاپ رسیده است. موضوع کتاب شرحی است از واحد های نظامی حکومت ملی آذربایجان در سال 1325 شمسی.
  - مجموعه ی داستان «خورشید صبح»: این کتاب نیز از انتشارات روزنامه ی آذربایجان می باشد. کتاب مجموعه ای از داستان و شعر به زبان آذربایجانی با الفبای عربی می باشد.
  - ادبیات تاریخمیزده ن صحیفه لر (صفحاتی از تاریخ ادبیاتمان): کتاب توسط ادبیات شناس و محقق آذربایجانی محمد علی حسینی در سال 2994 توسط انتشارات نورلان در شهر باکو به چاپ رسیده است. زبان کتاب ترکی آذربایجانی و الفبای آن لاتین می باشد. کتاب که شامل 12 مقاله می باشد اساساً به تاریخ ادبیات آذربایجان می پردازد. این مقالات نتیجه ی سالها تحقیق و جستجوی طاقت فرسای نویسنده در باره ی ادیبان و شعرای آذربایجانی است. اینها شاعران و ادیبانی هستند که یا اصلاً شناخته شده نیستند و یا فقط اسمی از آنها در تاریخ ادبیات آذربایجان وجود دارد. از محمد علی حسینی تا بحال دهها مقاله ی علمی و ادبی در نشریات مختلف جمهوری آذربایجان و غرب اروپا به چاپ رسیده اند. از این مولف مجموعه ی اشعار معجز شبستری بر اساس دستنوشته های شاعر بزرگ ساتیریک آذربایجان به زودی منشتر خواهد شد.
  - شعرلر (اشعار عباس صابری): مجموعه ی اشعار ترکی عباس صابری شاعر مبارز آذربایجانی که توسط محمد علی حسینی تنظیم و با مقدمه ای از وی در سال 2002 در برلین به چاپ رسیده است. اشعار شاعر مبارز و مردمی آذربایجان صابری - که بعد از انقلاب بهمین درگذشت- تا بحال بصورت یک مجموعه به چاپ نرسیده بودند.
  - برخی دیدگاهها در باره ی مسائل ملی: کتاب مجموعه ی مقالاتی از محمد علی حسینی، محمد علی فرزانه، سعید پیوندی، مهرداد بروجردی، بیژن رضائی و علیرضا مناف زاده است که توسط محمد علی حسینی گردآوری و تنظیم شده است. مقالات اساساً به مسئله ی ستم ملی و راهکارهای حل آن در ایران می پردازند. کتاب در شهر برلین توسط M.A.DRUCK و بدون قید تاریخ نشر به چاپ رسیده است. تاریخ نشر آن می بایست سال 2005 میلادی باشد.
  - سبتچی حسن: رمانی است که به زبان ترکی آذربایجانی و با الفبای عربی توسط شاعر آذربایجانی غ. ش. آذرخش در آلمان فدرال به چاپ رسیده است. ناشر کتاب خود مولف می باشد. کتاب به احتمال زیاد در سال 1998 به چاپ رسیده است. رمان عبارت از 200 صفحه و موضوع آن دوران بعد از جنگ جهانی دوم و تاسیس حکومت ملی آذربایجان را در بر می گیرد.
  - قیزیل داغی (کوه طلا): مجموعه ی اشعار ترکی نورالدین غروی است که با نام تبریزی فائق در سال 1984 توسط انتشارات آنا دیلی در شهر بن منتشر شده است.
  - قیزیل صحیفه لر (صفحات زرین): مجموعه ای از مقالات سید جعفر پیشه وری و مقالات روزنامه ی آذربایجان ارگان فرقه ی دمکرات آذربایجان که اولین بار در سال 1346 به چاپ رسیده بود، توسط انتشارات آنادیلی و با مقدمه ای از صاحب این انتشاراتی نورالدین غروی در سال 1989 در شهر بن- آلمان فدرال منتشر شده است.

- آنا دیلمیزی ئوره نک (زبان مادری مان را یاد بگیریم): کتابی است برای فراگیری زبان ترکی آذربایجانی توسط کودکان با عکس های رنگی که بوسیله ی انتشارات آنادیلی در سال 1989 در شهر بن- آلمان فدرال منتشر شده است.
- آنا دیلی میزیم یازماق قایدالاری (قواعد انشائی زبان مادری مان): کتابی است که توسط انتشارات آنادیلی و صاحب این انتشاراتی نورالدین غروی در سال 1990 در شهر بن- آلمان فدرال منتشر شده است. کتاب در باره ی قواعد دستوری و املائی زبان ترکی آذربایجانی است.
- یول اوستونده آعاج (درختی بر سر راه): مجموعه ی اشعار ترکی شاعر آذربایجانی عزیز سلامی که در سال 1992 در شهر بن به چاپ رسیده است.
- خود آموز زبان ترکی آذربایجانی برای آلمانی زبانها: کتابی است که در سال 1985 توسط علی فریور دبیر انجمن دوستی آذربایجان و آلمان در شهر بن به چاپ رسیده است.
- جهان بینی حماسه ی کور اوغلو: بهروز حقی در این کتاب به بررسی قیام دهقانی کور اوغلو قهرمان افسانه ای آذربایجان می پردازد. کتاب که با تابلوی رنگی کور اوغلو اثر نقاش بزرگ آذربایجانی علی مینائی تزئین یافته است، در سال 1385 توسط انتشارات آذربایجان در شهر کلن به چاپ رسیده است. ترجمه ای از این کتاب به زبان ترکی آذربایجانی در سال 2003 در شهر باکو تحت نام « کور اوغلو، تاریخی، میتولوژی، گرچکلک» به چاپ رسیده است.
- آذربایجان شفاهی خلق ادبیاتی (ادبیات شفاهی آذربایجان): کتابی است در باره ی فولکلور غنی مردم آذربایجان که توسط بهروز حقی نویسنده ی پر کار آذربایجانی در دسامبر 1990 در شهر کلن به چاپ رسیده است. ناشر اثر انتشارات آذربایجان می باشد.
- آتالار سوزلری نین کؤک لری (ریشه ها و منشا ضرب المثل ها): کتابی است در باره ی ضرب المثل های آذربایجانی و منشا آنها که در سال 1989 توسط بهروز حقی در شهر کلن به چاپ رسیده است. ناشر اثر انتشارات آذربایجان می باشد.
- آتالار سوزلری (ضرب المثل ها): اثر دیگر بهروز حقی در باره ی ضرب المثل های آذربایجانی که در سال 2000 توسط انتشارات آذربایجان در شهر کلن به چاپ رسیده است.
- تاپاجالا و بیلمه جه لر: اثر دیگری از بهروز حقی در باره ی فولکلور مردم آذربایجان که در سال 2000 توسط انتشارات آذربایجان در شهر کلن به چاپ رسیده است.
- لحظاتی از زندگی صفر خان قهرمانیان- 32 سال زندان و شکنجه به خاطر خودمختاری آذربایجان: این کتاب اولین اثری است که در باره ی زندگی صفر قهرمانیان سمبل زندانیان سیاسی در ایران منتشر شده است. مولف اثر بهروز دهقانی که خود سالهای زیادی را همبند صفر خان بوده است، در این اثر این سمبل مقاومت مردم آذربایجان را به خوانندگان معرفی می کند. کتاب در سال 1994 توسط انتشارات آذربایجان در شهر کلن به چاپ رسیده است. ضمناً ترجمه ی این اثر نیز به زبان ترکی آذربایجانی در شهر باکو منتشر شده است.
- کونول باجاسیندان گوگره ن باخیش: کتاب شعری است از سلیمان اوغلو که در سال 1987 در فرانسه به چاپ رسیده است. شعر ها همه به ترکی و الفبای آن عربی است.
- وارلیق دوز لاغیندا: کتاب شعر دیگری است از شاعر پرکار سلیمان اوغلو که در سال 1990 در شهر کلن به چاپ رسیده است. شعر ها همه به ترکی هستند.
- بارماقلا ریمین اعتکافیندا: مجموعه ی شعر ترکی دیگری است از سلیمان اوغلو. کتاب در سال 1991 در پاریس به چاپ رسیده است.
- من ایله سن: مجموعه ی شعری است از سلیمان اوغلو. شعر ها که تجربه ی تازه ای از سلیمان اوغلو محسوب می شوند با کوتاهی مصراع هایشان جلب توجه می کنند. شعر ها به ترکی و با هر دو الفبای عربی و لاتین به چاپ رسیده اند. کتاب توسط انتشارات بایقوش در زمستان 1995 به چاپ رسیده است.
- نوم کتابیندان: کتاب که با مقدمه ی مفصلی از سلیمان اوغلو در باره ی شعر مدرن آغاز می شود مجموعه ای است از اشعار ترکی بحث انگیزی که جا دارد در یک مطلب جداگانه ای مورد مذاقه قرار گیرد. کتاب در سپتامبر 2003 توسط مرکز فرهنگی آذربایجان در شهر برلین به چاپ رسیده است. ترجمه ای از اشعار این کتاب به زبان آلمانی توسط اینگرید ریشر و آیقین قار اداغلی توسط انتشارات Auf dem Ruffel در اواسط 2005 در آلمان منتشر شده است.
- قارالتی لار ماهنی سی: مجموعه ی از اندیشه ها و تفکرات شاعرانه ای است که توسط غلامحسین والی (گوزتن) بسال 1994 در آلمان فدرال به چاپ رسیده است. زبان کتاب ترکی و الفبای آن عربی و لاتین می باشد.

- سبزلره: مجموعه ی اشعار غلامحسین والی گوزتن که با هر دو الفبای عربی و لاتین بسال 1996 توسط انتشارات بایقوش به زبان ترکی در آلمان فدرال به چاپ رسیده است.
- دگیرمان کولگه سی: مجموعه ی دیگری از اشعار غلامحسین والی گوزتن که با هر دو الفبای عربی و لاتین بسال 1997 توسط انتشارات بایقوش به زبان ترکی در آلمان فدرال به چاپ رسیده است.
- ایراندا پارلامنتاریزم سیستمی نین تاریخی (تاریخ پارلمانتاریزم در ایران): کتاب، تحقیقی است در باره ی سیستم پارلمانی در ایران که دوره ای مابین جنبش مشروطیت و انقلاب بهمن را در بر می گیرد. مولف احمد یزدانی در عین حال به احزاب و تشکلهای سیاسی در ایران نیز می پردازد. کتاب بسال 1991 توسط مؤلف بزبان ترکی آذربایجانی و با الفبای عربی به چاپ رسیده است.
- Geteiltes Aserbajdschan, Blick auf ein bedrohtes Volk (آذربایجان تقسیم شده، نگاهی به یک ملت در خطر زوال): کتاب دیگری است از احمد یزدانی که به زبان آلمانی توسط انتشارات Das Arab Buch بسال 1993 در بزلیمن منتشر شده است. کتاب که با نگاهی به تاریخ آذربایجان، تقسیم آن بین دولتهای تزاری و ایران آغاز می شود، با شرح پروسه ی تکامل هر دو بخش از آذربایجان تحت سلطه رژیمهای پهلوی در جنوب و شوروی در شمال ادامه می یابد. کتاب با اشاره به پاک سازی قومی در قره باغ و خاکهای آذربایجان که توسط ارمنی ها اشغال شده اند، بخشی را نیز به مسئله ی اتحاد دو آذربایجان اختصاص می دهد.
- فرهنگ لغت آلمانی به آذربایجانی: این کتاب لغت با بیش از 40000 لغت یکی از بهترین کتابهای لغتی است که در سالهای اخیر به زبان ترکی آذربایجان منتشر شده است. احمد یزدانی سالهای زیادی صرف تهیه این کتاب کرده است. کتاب در سال 2004 توسط pro literatur Verlag در برلین به چاپ رسیده است.
- محیط سیاسی و زندگی میرزا علی معجز شبستری: یونس پارسا بناب در این کتاب به زندگی شاعر بزرگ ساتیریک آذربایجان معجز شبستری می پردازد. مؤلف که معجز را یکی از بزرگترین شاعران ساتیریک آذربایجان می داند، نگاه مختصری نیز به دیگر شاعران آذربایجان همچون مهستی گنجوی، فضولی، قوسی تبریزی، صابر، نسیمی و شاه اسماعیل خطائی دارد. جوادی در این اثر سعی کرده است که ترجمه ی فارسی بعضی از اشعار معجز را نیز بیاورد. چاپ اول کتاب در 1981 و چاپ دوم آن 1987 توسط چاپخانه ی مرتضوی در کلن صورت گرفته است.
- اوخو (بخوان): مجموعه ای از داستانهای کوتاه و اشعار نویسندگان هر دو بخش شمالی و جنوبی آذربایجان که با مقدمه ای آلمانی از نعمت رحمتی توسط انتشارات Auf dem Ruffel بسال 2001 در هامبورگ به چاپ رسیده است. رحمتی در کنار آثار نویسندگانی همچون عزیز جعفر زاده، عبدالله شائق، نظامی گنجوی، آثاری نیز از صمد بهرنگی، شهریار و بولود قارچورلو سهند آورده است. مجموعه به زبان ترکی با هر سه الفبای عربی، لاتین و کریل به چاپ رسیده است.
- فرهنگ لغت آذربایجانی به فارسی: با تالیف این اثر، نعمت رحمتی جای خالی چنین فرهنگی را در مهاجرت برای آلمانی زبانها پر کرده است. کتاب با بیش از 35000 لغت بسال 1999 توسط انتشارات Auf dem Ruffel در هامبورگ منتشر شده است. از دیگر آثار نعمت رحمتی که در آلمان منتشر شده اند می توان به کتاب های تاپماجالار (سپتامبر 2001- هامبورگ) و فرهنگ لغت حقوقی آلمانی به آذربایجانی (همراه با احمد حسینوف، اپریل 2001- هامبورگ) اشاره کرد.
- ناظم حکمت، سنجیمیش شعرلر (برگزیده ی اشعار ناظم حکمت): احد واحدی با انتخاب 60 شعر از اشعار شاعر بزرگ ترک و برگرداندن آنها به الفبای عربی کار بزرگی را در معرفی ناظم حکمت به ترکهای ایران انجام داده است. واحدی تنها به برگرداندن الفبای اشعار اکتفا نکرده بلکه با ترجمه ی بعضی از لغت ها به ترکی آذربایجانی کار خواننده آذربایجانی را در فهمیدن شعرها آسان نموده است. کتاب با مقدمه ای از مؤلف در سال 1994 توسط نشر نخستین منتشر شده است.
- آذربایجان ائل ماهنیلاری (ترانه های خلقی آذربایجان): کتاب نتیجه ی چندین سال زحمت محمد علی فرزانه فولکلور شناس بزرگ آذربایجانی است که توسط بنیاد فرزانه و چاپخانه ی باقر مرتضوی بسال 1995 در شهر کلن به چاپ رسیده است. کتاب با مقدمه ی زیبایی از فرزانه و شامل 177 ترانه ی خلقی آذربایجان می باشد.

- دفترهای کانون نویسندگان ایران در تبعید (ویژه نامه ی آذربایجان): این ویژه نامه بسال 1999 در چاپخانه ی باقر مرتضوی با ویراستاری اصغر تاج احمدی و رضا اغمی به چاپ رسیده است. زبان مجموعه، ترکی آذربایجانی و الفبای آن عربی می باشد. آثاری از نویسندگان و شاعران آذربایجانی همچون رضا اغمی، حسن ایلدیریم، بایله بایرامووا، محمد علی تاج احمدی، حمید دادی زاده، ناصر داوران، جهانگیر سلیم اف، عمران صلاحی، حمید فرشلاف، هادی قاراچای، ائلدار موغانلی و حمید نطقی زینت بخش این مجموعه هستند.
- باداملیقلار (بادام زار) : مجموعه ی شعر هادی قاراچای شاعر معاصر آذربایجان می باشد که در سال 2005 در آلمان فدرال به چاپ رسیده است. قاراچای که یکی از شاعران مطرح آذربایجان محسوب می شود، در شعر های زیبایش همچون سونسورلوق (بی نهایت) درد و رنج ملت اش را شاعرانه ترنم می کند. شعرها همه به ترکی آذربایجانی و الفبای آن عربی می باشد.
- عینالی به سلام: نظیره ای است بر شاهکار حیدر بابایا سلام محمد حسین شهریار که توسط علیرضا پور بزرگ (وافی) سروده شده و بسال 2006 در شهر کلن به چاپ رسیده است. خانم آی بنیز کنگرلی کتاب را برای چاپ حاضر کرده و توضیحات مربوط به کتاب نیز از بهروز حقی است.
- دده مین کتابی(کتاب پدرم): کتاب مجموعه ای از آثار جاودانی شاعر بزرگ معاصر آذربایجان بولوت قارا چورلوی سهند می باشد که بسال 2001 در شهر استکهلم به چاپ رسیده است. قبل از این بخشی از کتاب با نام «سازیمین سوزو» در سال 1343 توسط انتشارات شمس در تبریز به چاپ رسیده بود. چاپ سازیمین سوزو در آن موقع همانند انتشار پوئمای جاودانی حیدر بابای شهریار حادثه ی فرهنگی و سیاسی بزرگی برای آذربایجانیها محسوب می شد. یک نسل از مبارزین ملی-دمکراتیک آذربایجان با این اشعار قدم به میدان مبارزه گذارده و عده ای از آنها با ترنم اشعار شهریار و سهند در مقابل جوخه های اعدام رژیمهای پهلوی و اسلامی ایستادند. اینک با دده مین کتابی بخش اعظم اشعار و نوشته های سهند در اختیار خوانندگان قرار می گیرد. مقدمه ی شعر گونه ی کتاب را همرمزم شاعر، محمد علی فرزانه نوشته است. کتاب از بخش های سازیمین سوزو، دده مین کتابی و قارداش آندی تشکیل شده است. حجم کتاب 496 صفحه با هر دو الفبای لاتین و عربی است. کار طاقت فرسای تایپ و تنظیم کتاب توسط ممی اردبیلی و با همکاری همکاران نشریه ی دورنا که به تایپ بخشی از آن یاری رسانده اند، انجام پذیرفته است.
- گوشه هائی از تاریخ آذربایجان و گفتگویی با یکی از سران فرقه ی دمکرات آذربایجان: کتابی است که به کوشش حسین یحیائی توسط انتشارات زاگرس در سوئد بسال 1997 به چاپ رسیده است. بخش اول کتاب به اوضاع اقتصادی و سیاسی آذربایجان از واپسین سالهای سلطنت سلسله ی قاجار تا تشکیل فرقه دمکرات آذربایجان بعد از جنگ جهانی دوم می پردازد. بخش دوم کتاب شامل مصاحبه ای است با تقی موسوی. این مصاحبه از این نظر جالب توجه است که تقی موسوی به عنوان عضو سازمان افسری حزب توده، یکی از معدود خلبانان ارتش حکومت ملی آذربایجان، فعال فرقه ی دمکرات آذربایجان در دوران مهاجرت که روابط نزدیکی با مقامات شوروی داشته است، از خیلی از مسائل مربوط به فعالیت های حزب توده ایران و فرقه ی دمکرات آذربایجان اطلاعات دست اولی را دارا بود. از این نویسنده اخیراً کتاب مصاحبه با محمد علی فرزانه نیز در سوئد به چاپ رسیده است.
- ایران رسپوبلیکاسی ایله آذربایجان رسپوبلیکاسی آراسیندا اقتصادی و سیاسی مناسبتلر (روابط اقتصادی و سیاسی ایران و جمهوری آذربایجان): کتاب عبد اله امیر هاشمی به روابط اقتصادی جمهوری اسلانی ایران با جمهوری آذربایجان در فاصله ی سالهای 1991 تا 1997 می پردازد. امیر هاشمی در این کتاب به مناسبات دو کشور که مخصوصاً به خاطر حمایت های حکومت ایران از سیاست های اشغالگرانه ی دولت ارمنستان در قبال جمهوری آذربایجان و استفاده بخشی از فعالین ملی آذربایجانی از خاک آن کشور علیه جمهوری اسلامی هیچوقت خالی از تشنج و کشمکش های سیاسی نبوده است، می پردازد. کتاب به زبات ترکی

- آذربایجان و با الفبای لاتین نوشته شده و توسط نشریات آرش در سال 1999 در استکهلم چاپ شده است.
- نده ن بو حالا قالدیق (چرا به این روز افتادیم) : عبد الله امیر هاشمی با استفاده از 5 شماره ی نشریه فیوضات که در فاصله ی سالهای 1906 تا 1907 در آذربایجان شمالی منتشر می شد، پیس ترکی دو پرده ای « نه ده ن بو حالا قالدیق » اثر حسن صبری عیوض اف را به الفبای لاتین و کریل برگردانده و به صورت یک کتاب بسال 2000 توسط انتشارات آرش در استکهلم به چاپ رسانده است.
  - مقاله لر توپلومو (مجموعه ی مقالات) : کتاب مجموعه ای از مقالاتی است که عبد الله امیر هاشمی در سالهای مهاجرت قلمی کرده است. کتاب با هر دو الفبای عربی و لاتین بسال 2005 توسط انتشارات آرش در استکهلم به چاپ رسیده است.
  - شاهین انقلاب : ترجمه ای فارسی از رمان سهراب طاهر نویسنده ی آذربایجان می باشد که شرح آن در بالا آمده است. ترجمه ی رمان توسط عبدالله امیر هاشمی بسال 2004 و توسط انتشارات آرش در استکهلم صورت گرفته است. ضمناً از این مترجم ترجمه ی تاریخ مشروطه ی کسروی (از فارسی به ترکی آذربایجانی) و چهره ی سیاسی حیدر علی اف (از ترکی آذربایجانی به فارسی) را در دست داریم که هر دو در کشور سوئد به چاپ رسیده اند.
  - آذربایجان و جنبش طرفداران شریعتمداری: ماشاله رزمی اولین محقق است که به جنبش خلق مسلمان در آذربایجان پرداخته است. کتاب که توسط نشر تریبون در سال 2000 در استکهلم به چاپ رسیده است، اثر جالبی است که این جنبش را از بدو پیدائی تا شکست آن مورد بررسی قرار می دهد.
  - خاطرات یک سرباز: خاطرات میر موسی هاشمی از دوران خدمت نظامی و زندان مولف اثر، بسال 2007 در شهر مالمو سوئد منتشر شده است.
  - آذرین ایگیری می بیری پوئماسی و 21 نهضتی نوزرینه بیر نئچه سؤز (پوئمای 21 آذر و سخنی چند در باره ی نهضت 21 آذر): پوئمایی است از دورنا ایقارلی در باره ی نهضت ملی آذربایجان به ترکی آذربایجانی که در شهر استکهلم بسال 1995 منتشر شده است.
  - جنوبی آذربایجان دا ملی شعور (شعور ملی در آذربایجان جنوبی) : کتابی است از ودادی مصطفایف که در سال 2000 در فرانسه منتشر شده است. کتاب که توسط تاج احمدی از الفبای کریل به الفبای عربی برگردانده شده است، توسط چاپخانه ی مرتضوی به چاپ رسیده است. مصطفایف در این کتاب پروسه ی شکل گرفتن شعور ملی در آذربایجان جنوبی را از اواخر قرن نوزدهم تا زمان حاضر بررسی می کند.
  - قانلی ایل لر (سالهای خونین): رمان محمد سعید اردوبادی که توسط آیدین یاشار با الفبای لاتین و به ترکی در فرانسه منتشر شده است. از محمد سعید اردوبادی رمان دوجلدی تبریز مه آلود پیش از این به فارسی ترجمه شده است.
  - بازیابی هویت ملی در یک کشور مسلمان: کتاب دیگری است از آیدین یاشار که از انگلیسی به فارسی ترجمه شده و در فرانسه به چاپ رسیده است. کتاب به پروسه ی شکل گیری هویت ملی ملت آذربایجان در هر دو بخش شمال و جنوب آن می پردازد.
  - مجموعه ی اسناد حکومت ملی آذربایجان: کتاب که بخشی از اسناد منتشره در دوران حکومت ملی آذربایجان را در بر می گیرد، توسط علیرضا میانالی جمع آوری و توسط انتشارات 21 آذر در ونکوور کانادا بسال 2002 منتشر شده است.
  - تبریزیم منیم (مدینه گلگون): مجموعه ای از اشعار شاعره ی مبارز آذربایجانی زنده یاد مدینه ی گلگون که توسط علیرضا میانالی جمع آوری و بسال 2001 در ونکوور کانادا توسط انتشارات 21 آذر و اودلار یوردو رادیوسو به چاپ رسیده است.
  - مجموعه ی مقالات سید جعفر پیشه وری: مجموعه ای از آثار قلمی سید جعفر پیشه وری که توسط علیرضا میانالی جمع آوری و توسط انتشارات 21 آذر و اودلار یوردو رادیوسو در ونکوور کانادا چاپ شده است.
  - ناغیل دی هله ... (افسانه است هنوز...) : مجموعه ای از اشعار علیرضا میانالی (مظفر سعید) به زبان ترکی آذربایجانی که بسال 2002 در ونکوور کانادا به چاپ رسیده است.
  - سیلاحلا اولچولن تورپاق (زمینی که با اسلحه اندازه گیری شد) : کتاب دو جلدی علیرضا میانالی اثر جامعی است در باره ی تشکیل و فعالیت فرقه ی دمکرات و همچنین

- حکومت ملی آذربایجان. در این کتاب علیرضا میانالی با استفاده از اسناد متعدد، حقانیت تشکیل و اقدامات فرقه و حکومت ملی آذربایجان را ثابت کرده و به مصاف تهمت های دشمنان این جنبش می رود. کتاب در سال 1995 در ونکوور کانادا به چاپ رسیده است.
- علیرضا اصغر زاده در ونکوور کانادا بسال 1997 منتشر شده است. مولف در این کتاب به بنیاد گرایی اسلامی، نژاد پرستی آریائی و مبارزه ی دمکراتیک مردم در ایران از منظر یک روشنفکر آذربایجانی می پردازد.
- ایکینجی دنیا محاربه سینده ن سونرا ایرانین خارجی سیاستی (سیاست خارجی ایران بعد از جنگ جهانی دوم): این کتاب ترجمه ای است از نویسنده ی روسی س. آ. اورلف که در سال 2001 توسط انتشارات 21 آذر در ونکوور کانادا منتشر شده است. کتاب از زبان روسی به ترکی آذربایجانی توسط ا. صابر و ا. دانشیان ترجمه شده است.
- غیر از اینها چندین کتاب شعر به زبان ترکی با الفبای لاتین و عربی در کانادا منتشر شده اند که صاحب این قلم هنوز به آنها دسترسی پیدا نکرده است.
- آذربایجان و ملت آن: این کتاب به وسیله ی توفان آراز نوشته و به سال 1991 در شهر کینهاگ دانمارک توسط مولف منتشر شده است. کتاب که ابتدا به صورت یک جزوه در سه قسمت منتشر شده بود، بعد ها شکل کتاب به خود گرفته است. مولف در این کتاب تاریخ آذربایجان را از زمانهای قدیم تا به امروز بررسی کرده است.
- آذربایجان و زبان آن: کتابی است که توسط عباسعلی چوادی تالیف و بسال 1988 در Piedmont ایالات متحده ی آمریکا به چاپ رسیده است. چوادی در این کتاب که به فارسی نگاشته است، با اشاره به تاریخچه ی زبان ترکی آذربایجانی و جایگاه آن در ایران امروز به تلاشهای پان ایرانیستها برای به حاشیه راندن این زبان در زندگی اجتماعی مردم آذربایجان می پردازد.

آلمان فدرال- تابستان 2007

- 1- در این نوشته هر کجا سخن از آذربایجان می رود منظور منطقه ای است که امروزه در قلمرو کشور ایران قرار دارد. جمهوری آذربایجان شامل بخش شمالی آذربایجان می باشد.
- 2- به علت ضیق وقت و عدم دسترسی به بسیاری از فعالین فرهنگی، ادبی و سیاسی آذربایجانی این فهرست ناقص می باشد. کتابها و نشریاتی که در این نوشته آمده اند، فقط بخشی از فعالیتهای فرهنگی تحسین برانگیز آذربایجانیها در شرائط دشوار مهاجرت می باشد. بخصوص نشریات و کتابهایی که توسط فعالین و جمعیت های فرهنگی آذربایجانی در ممالک دانمارک، ترکیه، نروژ، فنلاند، استرالیا و ایالات متحده ی امریکا منتشر و چاپ شده اند، در این لیست نیامده اند. تلاشهای نگارنده در فرصت محدودی که برایش وجود داشت در این عرصه به جایی نرسید. نگارنده امید آن دارد که نوشته اش قدم اول و تخته ی پرشی باشد برای تحقیقات بعدی محققین. خود نگارنده نیز اگر عمری باقی باشد، سعی خواهد کرد که این کار اولیه را به سرانجامی برساند. جا دارد همینجا از دوستانی که توسط تلفن، فاکس، ایمیل و نامه مرا در تهیه این مطلب یاری کرده اند، تشکر بکنم.
- 3- با اینکه در میان این کتابها آثار ذیقیمتی - که نتیجه ی زحمات شبانه روزی بی اجر و موجب مولفین آنها می باشند- وجود دارد، منتها بررسی این کتابها مجال و فرصت دیگری را می طلبد که از حوصله ی این مقال خارج است. تهیه ی مطلب حاضر صاحب این قلم را چنان به شوق آورده است که در اولین فرصت به این کار خواهد پرداخت.

به غیر از چند اثری که در بالا به آنها اشاره شد، انتشارات آذربایجان در شهر باکو ناشر چندین اثر دیگر نیز می باشد که متاسفانه صاحب این قلم هنوز نتوانسته است که به آنها دسترسی پیدا

کند. از این آثار می توان به کتابهای رمان نویس و دراماتورق آذربایجانی تقی خشکناپی همچون رمانهای «ایکی قارداش» (دو برادر) و «آتا» (پدر) اشاره کرد که توسط این انتشاراتی در سالهای مهاجرت تجدید چاپ شده اند.